

Dr Šemso Tucaković

ALADŽA DŽAMIJA UBIJEŃI MONUMENT

Šemso Tucaković

**ALADŽA DŽAMIJA -
UBIJENI MONUMENT**

Sarajevo 1998.

Dr Šemso Tucaković
ALAŽDA DŽAMIJA - UBIJENI MONUMENT

Izdavač:

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava, Sarajevo

Urednik:

Prof. dr Bećir Macić

Recenzenti:

Prof. dr Jusuf Žiga

Prof. dr Smail Čekić

Mr. Ismet Bušatlić

Naslovna strana:

Doc. dr Asad Nuhanović

Tehnička priprema:

Meldijana Arnaut

Štampa:

CPU RAIL PRINT Sarajevo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo
UDK 726.2:94(497.6Foča)
TUCAKOVIĆ, Šemso
Aladža džamija - ubijeni monument / Šemso
Tucaković. - Sarajevo : Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava,
1998. - 270 str. : ilustr. ; 21 cm

Bibliografija: str. 267-270

ISBN 9958-740-02-8

COBISS-ID 690438

*

*

*

Agresija na Bosnu i Hercegovinu 1991. - 1995. ostaće upamćena, ne samo po stravičnim zločinima nad civilnim stanovništvom bošnjačke nacionalisti, nego i po nezabilježenom uništavanju viševjekovnog kulturnog stvaralaštva Bošnjaka. U okupiranim mjestima agresori su drevne džamije, hanove, hamame, biblioteke i druga kulturna dobra Bosne i Hercegovine uništavali do temelja. Srpski zločinci su, u skladu sa velikodržavnim projektom o formiranju etnički čiste srpske države, srušili i čuvenu Aladža džamiju u Foči, najvrjedniji objekat orijentalne arhitekture na Balkanu, koja je skoro četiri i po stoljeća bila ukras i ponos bosansko - hercegovačkog podneblja.

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, u okviru naučno - istraživačkih aktivnosti na obradi agresije, genocida i drugih zločina u Bosni i Hercegovini 1991. - 1995., radi i na naučno - istraživačkom projektu "Zločini u istočnoj Bosni za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991.-1995.", sa ciljem da prikupi, obradi i prezentira relevantne činjenice o genocidu i drugim zločinima koji su na ovom području počinjeni od strane velikosrpskog agresora.

Knjiga "Aladža džamija-ubijeni monument", autora Dr Šemse Tucakovića, je prva u nizu radova koje Institut namjerava prezentirati široj javnosti na ovu temu.

Izdavač

FOČA NA DRINI

SIMBOL BOŠNJAČKE TRADICIJE

Na onom mjestu u Bosni, gdje su se, kako narodna pjesma kaže, “dvije vode zavadile. Čehotina i studena Drina”, nikao je prije skoro 450 godina, jedan od najljepših ukrasa BiH, “uzvišeni mesdžid” i “časna džamija” Aladža. Uz samu Čehotinu, koju stotinu metara od ušća, na njenoj desnoj obali, 957. godine po Hidžri (1550/1551.g.) sagrađen je “u ime Preuzvišenog Boga, želeći postići božije zadovoljstvo”¹⁾ objekat što je potonjim generacijama služio za divljenje i ponos, a stručnjacima namjernicima za ocjenu visokih dometa jedne kulture i civilizacije kojoj u tadašnjem vremenu, na evropskom prostoru nije bilo premca.

Stoljećima, tačnije 442 godina, Aladža je

---

1) Iz natpisa na ulazu u Aladža džamiju, Vidjeti: Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1977., str. 37.

služila svojoj svrsi. U njenom višestoljenom opstojanju nastajali su i nestajali tragovi o onim ljudima, vjernim Bogu, koji su je uspjeli sačuvati od zuba vremena i ljudske nepažnje. Prohujala su pored njenih zidova moćna carstva i kraljevstva, prolazile vojske - osvajačke i oslobodilačke, molili se pod njenim svodovima džematlije i putnici - prolaznici, svi oni koje je povezivala vjera u jednog Boga i Dan Sudnji. Ostajala je Aladža džamija da svjedoči o moći ljudskog duha, vještini ruku, ali i o vremenu i prolaznosti. Ostajala je na neki način spona između epoha, između jednog dalekog vremena i onog na kraju 20. stoljeća, kad su se u Bosni ponovo pojavili ljudi pomračenog rušiteljskog uma, iznjednjeni iz osvajačkog srpskog šovinizma i pravoslavnog ekskluzivizma. Oni su početkom avgusta 1992. godine, nakon 442 godine postojanja Aladže, ovaj monument pretvorili u prah i pepeo, ostavljajući pored Čehotine neizbrisivo djelo mraka, mržnje i apsolutnog duhovnog siromaštva.

Prekratili su tako velikosrpski vandali 1992. godine, trajanje ovog izuzetnog monumenta, remek djela islamske kulture. Na bosansko - hercegovačkom i balkanskom prostoru bio je to biser neponovljive vrijednosti.

U proteklim decenijama stručnjaci i istraživači su često ukazivali na neprelazne umjetničke i arhitektonske domete Aladže. Jedan od njih ističe da je ova fočanska džamija po svojim ukupnim odlikama vrjednija od takvih monumeata kao što su Gazi Husrevbegova džamija u Sarajevu, Stari most u Mostaru, Sokolovićeva ćuprija u Višegradu. U širim okvirima graditeljskih ostvarenja iz Osmanskog perioda na našem tlu, ona staje u red vrhunskih zadužbina iz 15. i 16. stoljeća u samom Carigradu. ²⁾

Iako je nastala skoro na samoj periferiji moćnog Osmanskog carstva, više od hiljadu kilometara daleko od njegove prijestonice,

---

2) A. Andrejević, *Aladža džamija u Foči*, Beograd, 1972, str. 68.

Aladža džamija je stoljećima bila svjedok činjenice da su najvrjednija graditeljska i umjetnička djela nastajala i tamo gdje se nije nalazio sam politički duhovni i ekonomski centar tadašnje najmoćnije države svijeta.

Ona je bila tako dugo svjedok izuzetno visokih civilizacijskih dometa naših ljudi, blagostanja koje je u Bosnu donijela islamska civilizacija i umjetničkog stvaralaštva zadivljujuće ljepote. Zahvaljujući toj okolnosti, mogla se Foča tako dugo, punih 442. godine, ponositi jednim prelijepim monumentom, baštiniti skoro četiri i po stoljeća rezultate stvaralaštva islamskih umjetnika iz dalekog vremena.

VRIJEME I MJESTO NASTANKA

Najmonumentalnije gradjevine vjerskog karaktera nastajale su u Osmanskom periodu, po pravilu, tamo gdje je bila skoncentrisana materijalna, vojna i politička vlast nekog područja. U tom pogledu, nije bila izuzetak i jedna od najljepših bosansko - hercegovačkih džamija - Aladža. Ovaj značajan objekat orijentalne kulture sagradjen je u "zlatno doba Foče", kada je grad na Drini i Čehotini bio administrativni i politički centar prostranog Hercegovačkog sandžaka, važne pokrajine Osmanskog carstva, čije su se granice naslanjale na Jadransko more, dotičući susjedne države - Dubrovačku i Mletačku republiku.³⁾

Samo mjesto (Foča) pominje se i prije dolaska Turaka u Bosnu. U vrijeme Herceg

---

3) *Zlatni period razvoja Foče je vrijeme od stotinjak godina između 1480. i 1580. godine, kada je grad izrastao u jedno od najvećih urbanih sredina Bosne i Hercegovine.*

Stjepana, čija se ljetna prijestonica nalazila u blizini, tamo gdje od voda Pive i Tare nastaje Drina, Foča je nevelik trg na važnom Dubrovačkom drumu.⁴⁾ Smještena u pitomoj, župnoj dolini, bez uobičajenih gradskih utvrđenja, bila je pogodno mjesto za organizovanje prometa roba između dubrovačkih trgovaca i domaćeg stanovništva. Već u to vrijeme stekli su Fočaci vrline koje su ih kasnije isticale kao vješte i dovitljive obrtnike. No, i ranije je fočanski kraj bio raskrsnica značajnih puteva. Najvažniji karavanski pravci ovuda su vodili od Dubrovnika prema unutrašnjosti Balkana, zatim od centralne Bosne prema dolini Morave, te od južnog Jadrana, niz Drinu, do Save i Mađarske. Raskrsnica tih magistrala nalazila se u Foči.

Jednim od tih pravaca, koji je vodio od današnjeg Sandžaka prema zapadu, i obratno,

---

4) *Herceg Stjepan je imao dvije rezidencije: zimsku u Novom (Herceg Novi) i ljetnu u Sokolu, tvrđavi iznad sastavaka Pive i Tare.*

stigao je 1463. godine, moćni sultan Mehmed II Fatih (Osvajač). Kod Foče, u Cvilinu, prešao je Drinu, da pokori Bosansku kraljevinu i granice Carstva pomjeri u unutrašnjost Evrope.

Nije, dakako, fočanski kraj bio zanimljiv samo za vojske i vojskovođe. Od najstarijih vremena ovo područje je privlačilo namjernike. O tome govore brojni tragovi življenja u takozvanom predhistorijskom periodu, zatim u rimsko doba i, konačno, u ranom i srednjem vijeku. Rimljani su svoja brojna naselja imali u gornjem Podrinju. Foča se u rimsko doba zvala **Baselum**. Rimska naselja postojala su u današnjem Trbušću, Vrbnici, Miljevini, Ustikolini, Jabuci, Kunovu i drugim mjestima. Rijetki su pisani tragovi koji govore o tom vremenu. Bogatiji su ostaci materijalne kulture. Neki i danas predstavljaju vrijedne eksponate muzeja na području bivše Jugoslavije.

Historijski izvori ne mogu precizno

sugerisati kakav je status i pod čijom je sve vlašću bio današnji fočanski kraj u Srednjem vijeku, posebno u vremenu do 13. stoljeća. Povremeno su na ovom području primat imali bosanski banovi, nekad mađarski kraljevi, a ponekad su, nakratko, pipke prema ovom dijelu drinskog toka, pružali raški i zetski feudalci. Pred kraj četrnaestog vijeka, tačnije 1376. godine, gornje Podrinje je čvrsto zaposjeo bosanski kralj Tvrtko, proširivši Bosnu daleko prema istoku do Sjenice, jugoistoku do Nikšića (Onogošta) i Kotora. Nakon Tvrtkove smrti, Foča potpada po vlasti plemićke porodice Kosača (iz sela Kosače kod Foče). Nosili su titulu vojvoda. Odvojivši se od bosanskog kralja, prvi je sebe vojvodom proglasio Sandalj Hranić, iz okoline Foče. Nakon Sandaljeve smrti 1435. godine, naslijedio ga je njegov sinovac Stjepan Kosača, koji je 13 godina kasnije, uzeo, po ugledu na neke evropske feudalce, titulu "hercega". U toku 31 godine, koliko je bio na vlasti, dobar dio vremena proveo je kao vazal

turskog sultana, uz čiju pomoć je osvajao susjedna područja. Svog najmlađeg sina Stjepana, dao je na sultanov dvor koji je, istakavši se u sultanovim pohodima, četiri puta vršio dužnost velikog vezira kao Ahmet Hercegović (Hersek - oglu, Herseki).⁵⁾

Herceg Stjepan je Foču razvio u veći gradski trg. Samo naselje se, inače, pominje skoro stotinu godina prije Hercegovine smrti, tačnije 1368. godine. U svim pisanim tragovima tog vremena ona ima status trgovačkog punkta i raskrnicke karavanskih puteva.

Postoje različita tumačenja njenog imena. Narodna etimologija kazuje da je riječ Foča nastala od turskog pojma fuči (drvena posuda, kablica fučija). Prvo što su primijetili turski

---

5) *Najmlađi sin herceg Stjepana, Stjepan mlađi, poslan je na turski dvor, u vrijeme kada je njegov otac bio u vazalnom odnosu prema sultanu. Na Porti je brzo napredovao stavši u red znamenitih turskih vojskovođa. On je bio preteča čitavog niza Bošnjaka koji su kasnije u Carigradu zauzimali najistaknutije civilne i vojne položaje u Osmanskom carstvu.*

konjanici, došavši na gradski trg, bile su kace mliječnih proizvoda, koje su nudili mještani. Vrativši se na Cvilin izvijestili su svog zapovjednika, da na mjestu njihovog izvidjanja nema neprijateljskih vojnika, ali da ima mnogo - fučija. Neki, pak, misle da je mjesto dobilo ime po voću, kojim obiluje prostrana dolina. Poznati istraživač prošlosti ovog kraja, rahmetli Alija Bejtić, oba ova tumačenja naziva netačnim. Po njemu, sadašnji oblik imena Foča razvio se od srednjevjekovnog slavenskog naziva **Hoča** ili **Hotča**.⁶⁾ Termin je ukorijenjen u muškom imenu Hotko (izvedeno iz glagola hotjeti). Preimenovanjem Hotče ili Hoče u Foču, u naziv koji je kraći i lakši za izgovor, Turci su vjerovatno željeli podsjetiti na tursku Foču u Anadoliji, koja se opet razvila od antičke Fokeje. Mnoga arheološka nalazišta u okolini ne otkrivaju prave korjene samog naziva grada, ali nedvojbeno ukazuju da je od samog nastanka mjesto bilo raskrsnica važnih puteva

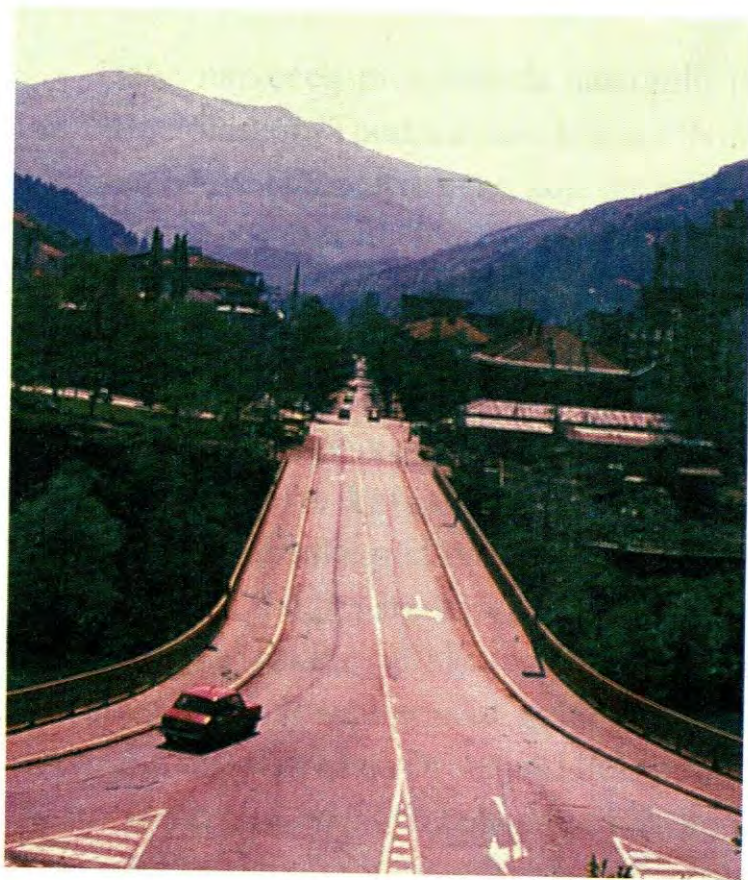
6) Alija Bejtić, *Povijest i umjetnost Foče na Drini*, Sarajevo, 1957. str. 5.

i centar intezivne privredne aktivnosti. Već u 12. vijeku, vađena je u njegovoj okolini ruda. U vjerskom pogledu, stanovništvo je, do dolaska Turaka bilo uglavnom bogumilsko. I sam Herceg Stjepan bio je izrazito naklonjen patarenima. Glavni savjetnici na njegovom dvoru bili su bogumilski sveštenici.⁷⁾

---

7) O vjerskoj opredjeljenosti herceg Stjepana vidi: Mustafa Imamoviæ, **Historija Bošnjaka**, Preporod, Sarajevo, 1997., str. 77 - 78.

Foča (snimak iz 1991. godine)

PERIOD PROSPERITETA

Doba najvećeg prosperiteta nastupilo je za Foču dolaskom Turaka u naše krajeve. Nije zapravo posve tačno utvrđeno koje su godine fočanski kraj i gornje Podrinje uključeni u sastav moćne turske carevine. Neki izvori pominju da su odredi turske konjice prodirali u ovo područje, i dalje na zapad, u Bosnu, nedugo iza kosovskog boja, u kojem je islamska vojska katastrofalno porazila kršćanske saveznike pod komandom srpskog kneza Lazara. Taj boj srpski historičari i srpska pravoslavna crkva oplakuju više od šest vijekova kao najveću srpsku golgotu.⁸⁾ Prvi turski odredi stigli su na Drinu još 1416. godine, nešto sjevernije od Foče. Shodno tadašnjoj tradiciji, nova vlast je odmah počinjala gradnju džamija, kako bi zadovoljila vjerske potrebe muslimana. Otuda i vjerovanje da je najstarija bosanska džamija

8) *Kosovski boj odigrao se 28. juna 1389. godine*

izgrađena kod Foče, u Ustikolini, čiji se završetak vezuje za 1448. godinu. Podignuta je 15 godina prije pada Bosanske kraljevine.⁹⁾

Definitivan pad gornjeg Podrinja pod osmansku vlast nedvojbeno je vezan za 1463. godinu, kada je sultan Mehmed II, sa svojom vojskom prešao, kod Foče, Drinu. Dvije godine kasnije bosanski sandžak - beg Isabeg Ishaković, napao je područje južno od Foče kojim je vladao Herceg Stjepan. Već u junu 1465. godine, postigao je veliki uspjeh. Zauzeti međusobnim trvenjima Hercegovci sinovi nisu pružili veliki otpor, a bogumilsko stanovništvo je novu vlast dočekivalo kao oslobodioce. Sultan odmah Bosnu administrativno dijeli na sandžake. Već 1472. godine Foča postaje sjedište Hercegovačkog sandžaka, prostrane upravne oblasti koja se na jugu graničila sa Dubrovnikom, na zapadu sa Mletačkom

---

9) *Džamija u Ustikolini je zadužbina turskog vojskovođe Turhan Eminbega, za koga se predpostavlja da je sa odredima turske konjice prvi prešao Drinu i ušao u Bosnu kod Foče, u Ustikolini.*

republikom (u Dalmaciji), na istoku je dopirala do Sjenice. Prvi hercegovački snadžakbeg bio je izvjesni Hamzabeg, turski vojskovođa koji je sultana pratio u njegovim pohodima u Anadoliji, na Peloponezu i u Bosni. Hamzabeg je poznat i po tome što je u Foči, sjedištu sandžaka, udario temelje orijentalne arhitekture, gradnjom prve džamije, koju su srpski četnici uništili tokom Drugog svjetskog rata.¹⁰⁾

Više od stotinu godina (od 1470. do 1572. godine) Foča je jedno od najznačajnijih vojnih, privrednih i administrativnih središta na balkanskom dijelu Otomanskog carstva. Samo u dva navrata, tačnije od 1522. do 1533. godine, te nekoliko mjeseci 1533. godine, privremeno sjedište Hercegovačkog sandžaka seli iz Foče u Mostar. Skoro 200 narednih godina (od 1572. do 1763. godine centar ove bosanske provincije, nalazi se u Pljevljima

---

10) *Hamzabegova džamija podignuta je 1472. godine na prostoru između Drine i Čehotine (mahala Ortakalo). Služila je za potrebe vojničke posade u Foči.*

(Taslidži).

Postavši sjedištem prostranog sandžaka, Foča pred kraj 15. stoljeća postaje mjesto izrazitog prosperiteta. Neveliki gradski trg, iz vremena bosanske kraljevine, razvija se u grad koji naglo buja uz obale Drine i Čehotine. U njoj, pored sandžak - bega, službuju i drugi visoki dostojanstvenici, kao što su vilajetski kadija, kontrolori carskih prihoda, deftedari, alajbezi..... Kroz to mjesto prolaze brojni namjernici u diplomatskim i trgovačkim misijama.

Prvi turski popisi, pronađeni u Carigradu, govore da je odmah po dolasku Turaka, počeo prelazak bogumilskog stanovništva na islam. Taj proces tekao je na apsolutno dobrovoljnoj osnovi. Čertranest godina nakon definitivnog priključenja Bosne Otomanskom carstvu i 12 godina nakon pada herecegovih posjeda, Foča je imala 227 kuća, 33 neoženje osobe, pet udovica. Muslimani su još uvijek bili u izrazitoj manjini. Svi mještani, izuzev predstavnika vlasti, bavili su se

poljoprivredom. O postojanju zanatstva nema preciznih pisanih tragova, ali ima nagovještaja da ova oblast privređivanja nije bila odsutna.¹¹⁾

Okolnost da je, odlukom sultana, Foča postala centar političke, administrativne i privredne vlasti prostranog sandžaka, omogućila je pred kraj 15. stoljeća, početak intezivnih promjena na ekonomskom, duhovnom, kulturnom i vjerskom planu. Grad odmah postaje izuzetno privlačan za naseljavanja, za razvoj trgovine, zanatstva, školstva. Stanovništvo se postepeno okreće unosnijim zanimanjima. Primat preuzimaju trgovina i zanatstvo. Putnici s početka 16. vijeka govore o gradu sa “mnogo dućana i trgovaca”. Od zanatlija postoje najzastupljenije aščije, terzije, obučari (pišmakčike), potkivači konja (nalbanti), mlinari, lončari, kujundžije (zlatari), kovači, kahvedžije, halači, ćurčije, tabaci (kožari), čizmedžije, nožari (bičakčije), berberi, pekari, sarači. Intezivna graditeljska aktivnost

---

11) *Alija Bejić*, n. d., str. 15.

posebno podstiče razvoj dunderskih i klesarskih zanata. Starosjedioci koji su se bavili poljoprivredom, postepeno se potiskuju prema periferiji, urbanizacijom mjesta i smanjenjem površina za zemljoradnju.¹²⁾

Mijenja se i struktura stanovništva. Bogumili Podrinja postepeno prelaze na islam. Taj proces podstican je doseljavanjem muslimana iz drugih područja koji su angažovani u upravnom aparatu. Kao predstavnici vlasti oni su imali izvjesne privilegije, kao onu da biraju lokacije za gradnju svojih kuća.

Uporedo se razvija trgovina kao djelatnost po kojoj će Fočaci ostati poznati narednih stoljeća. Proizvode ovog grada domaći trgovci prodavali su širom Otomanskog carstva. Veoma su bili prisutni i u inostranstvu, Dubrovniku prije svega. Stizali su i do Venecije. U tome su se toliko izvještili, da tradicionalno umješni Jevreji, u ovom gradu,

---

12) Vidjeti: H.M. Handžić, *Osnivač najljepše džamije u Bosni i Hercegovini*, *Jugoslavenski list*, br. 96, 23.IV 1939.

makar kad je trgovina u pitanju, nisu imali šta tražiti. Postoji zapravo anegdota da su potisnuti zato što su po dolasku prvih Jevreja, trgovaca, umjesto petka, za pazarni dan Fočaci odredili subotu, židovski blagdan, kada Jevrejima njihova vjera zabranjuje radnu aktivnost, pa, dakle, i mogućnost unosnije zarade.

U vremenu svog najvećeg prosperiteta Foča je nerijetko bila cilj putnika, ne samo iz Otomanskog carstva, nego i drugih zemalja. Dolazili su u posjetu sandžak-begu ili su prolazili karavanskim drumovima. Sekretar mletačke vlade, Benedetto Ramberti, bilježi u svom dnevniku 1533. godine, da je Foča veliko mjesto i prolazna stanica na putu od Dubrovnika do Carigrada. Član jedne francuske delegacije piše da je Foča 1572. godine, turski grad iz kojeg sandžak - beg zapovijeda "čitavom Srbijom". Pavle Kontarino, mletački ambasador na sultanovom dvoru, pominje 1580. godine, da u gradu ima

izuzetno lijepih gradjevina. Posebno ističe džamiju sa lijepim trijemom i šadrvanom koju je sagradio Hasan Nazir. Putopisci pominju hamame i karavan-saraje. Tajnik francuskog poklisara na Porti, bilježi da je odsjeo u fočanskom karavan-saraju, sagrađenom od kamena i pokrivenom olovnom krovom. Naglašava posebno da se u gradu proizvode dobri noževi, poznati po čvrstoći i ukusnoj izradi.¹³⁾

Najpotpuniji opis Foče ostavio je Evlija Čelebija, koji je dva puta prolazio na svojim putovanjima zemljama Otomanskog carstva, kroz Foču. Prvi put je u ovaj grad stigao 1664. godine, kada je ovo mjesto već izgubilo ponešto od predašnjeg sjaja i moći iz vremena kada je u njemu bilo sjedište sandžaka. Čelebija, ipak zapaža, prisustvo brojne turske vlastele. Gradom je upravljao vojvoda i imao je status kadiluka sa nahijama od sedamdeset

---

13) Dr. Petko Matković, *Putovanja po balkanskim zemljama 16. vijeka*, izdanje JAZU, Zagreb, 1881., i Alija Bejtović, *Povijest i umjetnost Foče na Drini*, Sarajevo, 1957.

sedam sela. U Foči se tada nalazio muftija, predstavnik šerifa, spahijski čehaja, janjičarski serdar, povjerenik za harač (haračaga) tržišni inspektor, načelnik grada. Opisujući oblik i položaj Foče, Čelebija navodi:

“Prostire se duž obale velike rijeke Drine od istoka prema zapadu. Na jugoistočnoj, južnoj i zapadnoj strani u daljini topovskog dometa, nalaze se šumom bogate planine sa velikim drvećem. Veliki šehar nalazi se u kotlini na ravnom i prostranom mjestu. Sve obalom Drine, nanizane su prostrane prizemne i na sprat tvrdo zidane kuće sa baščama i vinogradima. Ima 18 mahala. Deset ih je muslimanskih, a osam bugarskih, srpskih i latinskih. Ima 2.166 veličanstvenih, krasnih i lijepih kuća koje su u dobrome stanju, pokrivene ćeremidom i okružene baščama, tako da svaka kuća izaziva ljubomoru i zavist perzijskih vrtova”.¹⁴⁾

---

13) *Evlija Čelebija, Putopis, odlomci o Jugoslovenskim zemljama, Sarajevo, 1967, str. 401-402.*

Evlija Čelebija ostavlja i najpotpunije podatke o čuvenim fočanskim džamijama, naglašavajući da ih u gradu ima sedamnaest:

“Izmedju svih ističe se džamija Bajazida Velije u Staroj čaršiji. To je starinska bogomolja, građena od tvrdog materijala u klasičnom stilu. Ima drveno kube pokrivena je olovom i ima jednu munaru. I džamija Fatime sultanije je uredna bogomolja pokrivena čistim olovom. Na kraju zapadnog dijela ovog šehera nalazi se jednostavno građena džamija šejh Piri efendije. Deftedarpašina džamija je s jednom munarom, a pokrivena je olovom. Zatim ima Osman agina džamija, nad čijim vratima stoji ovaj natpis: “Zgrada Hadži Osmanove džamije je slična dženetu. Postade divan i uzvišen hram blaženih. Posjetilac zadužbine reče datum njenog završetka: “Postade krasna džamija i privlačan hram”.

I ta je svijetla džamija pod kubetom i pokrivena je olovom. Osim tih ima i džamija Osman - efendije. Na njenim vratima ima ovaj

natpis:

“Datum joj je godine 1002. Blago onome ko u nju uđe čist”.¹⁵⁾

Čelebija pominje zatim džamiju emira Mehmedage, džamiju Džafer efendije, Sulejman begovu džamiju. Neke od njih su bile divne građevine, ali je broj njihovih posjetilaca bio isuviše skroman.

Glasoviti putnik opisuje i stanovnike Foče:

“To su divni i lijepi ljudi, čistog vjerovanja, pobožni su i dobri muslimani. Muškarci nose raznobojnu čohanu odjeću. Prvaci i velikaši zamotavaju bijele čalme, a srednji stalež nosi pokratko odijelo i čakšire s kopčama, grube papuče i kalpake od raznobojne čohe i kunovine. Govore bosanski. Većinom su trgovci. Hadžija i gazija ima takođe dosta. Žene nose na glavi ravne feredže od crne čohe s bijelim čemberom i idu pokriveno kao Rabija i Adevija. Djevojke su

---

15) Isto.

im vrlo lijepe i povučene, a djeca vrlo bistra i oštrumna, pa su napamet naučula mnoge knjige u stihovima. Mladići su im pravi sokolovi, smjeli i hrabri ratnici (gazije). Vječno su u borbi s Mlečanima. Njihovi učenjaci posjeduju rijetka znanja...¹⁶⁾

Čelebija se divio i drugim monumentalnim objektima Foče: Bajezid - babinoj tekiji za koju kaže da je “ogledalo svijeta”, fočanskom mostu na Drini koji je “ogledalo čuda kojem nema ravnog ni u jednom vilajetu”, ribljim specijalitetima, među samotoku, prostranim voćnjacima... Sve su to bila nadaleko prepoznatljiva obilježja fočanskog kraja i čitave jugoistočne Bosne. Simbol grada svih minulih stoljeća nalazio se, međutim, na desnoj obali Čehotine. Riječ je o čuvenoj Aladža džamiji. Putnici, namjernici, pa i sam Čelebija, posvećuju ovom orijentalnom monumentu posebnu pažnju.

---

16) Isto.

SJEDIŠTE SANDŽAKA

Postavši godine 1470. sjedište sandžakbega Hercegovačkog sandžaka, Foča naglo počinje mijenjati svoj izgled. Budući da nije imala vojno-strateški značaj, nije utvrđivana bedemima. To je omogućavalo da se naselja i mahale slobodno šire uz Drinu i Čehotinu. Ograničavajući prostorni faktori bili su jedino rijeke kao i brda koja su grad okruživala sa svih strana. Jezgro srednjovjekovne Foče razvilo se u onom dijelu trokuta između Drine i Čehotine, kuda je, njegovim padinskim obodom, prolazio put od Dubrovnika prema unutrašnjosti Balkana i istočnoj Bosni. Na toj lokaciji formiralo se početkom 16. vijeka naselje koje se u jednom svom dijelu zvalo - Šehova mahala. Čitav taj kompleks zadržao se, sa manjim izmjenama do najnovije agresije na BiH, pod nazivom Prijeka čaršija. Bila je to jedna od najkarakterističnijih orijentalnih čaršija na

Balkanskom poluostrvu. Krunu mu je, u vrijeme dolaska Turaka, na jugoistočnoj periferiji činio trg (pazarište). Od pazarišta prema zapadu nanizana je bila niska zanatskih radnji.

Razvojem grada, Foča se širila prema Drini i na desnu obalu Čehotine. Na vrhuncu svog prosperiteta, u 16. vijeku, imala je 18 mahala, oko 500 zanatskih i trgovinskih radnji, 17 džamija, brojna kupatila (hamame), tekije i druge ustanove potrebne za opsluživanje upravnog aparata Hercegovačkog sandžaka. Sa svojih desetak hiljada stanovnika Foča je neko vrijeme bila jedna od najvećih urbanih sredina na području današnje Bosne i Hercegovine. Stajala je u istom redu sa Sarajevom, Banjalukom i Mostarom.

U pogledu urbaniziranja grada vodilo se od početka računa o nužnosti formiranja poslovnog i stambenog dijela. Uz tranzitni put, u blizini pazarišta, ostao je sva naredna stoljeća poslovni dio.

Okosnicu mu je činio Dubrovački drum koji je na desnu obalu Čehotine prelazio preko mosta, nekoliko desetina metara od Aladža džamije, nizvodno. Alija Bejtić pominje četiri čaršije koje su se dijelom naslanjale na ovaj put. To su Prijeka, Gornja, Donja i Careva čaršija.¹⁷⁾ Od njih se, do posljednjeg rata zadržala samo jedna - Prijeka čaršija. Zasljepljeni mržnjom prema svemu što podsjeća na orijentalnu, muslimansku kulturu, srpski šovinisti su u aprilu 1992. godine, spalili i ovo drevno naselje.¹⁸⁾

Stambeni dijelovi grada nadovezivali su se na poslovne kvartove. U formiranju stambenih naselja nije vladala stihija. Prilikom gradnje stambenih objekata u sastavu pojedinih mahala, vodilo se računa i o mogućnosti bavljenja povrtlarstvom, o zelenim površinama i prostranim cvjetnjacima, koji su uz vodu bistrih rijeka,

17) Vidjeti: *Alija Bejtić, n.d., str. 22.*

18) *Srpsko-crnogorski agresor i srpski kolaboracionisti iz Bosne i Hercegovine spalili su Prijeku čaršiju 12. aprila 1992. godine, odmah nakon okupacije grada.*

oduševljavali svjetske putnike. Sve je svojom ljepotom i raznolikošću činilo neponovljiv sklad prirode i ljudskog umijeća. Iznenaden i oduševljen ljepotom mjesta, Čelebija je zapisao polovinom 17. vijeka:

“Putovao sam i u mnoge gradove dohodio, ali ovakvo mjesto još nisam vidio”.¹⁹⁾

Taj estetski sud svjetskog putnika ostao je aktuelan i narednih stoljeća za svakog, ko je makar malo uspio proniknuti u prirodnu i historijsku suštinu ovog lijepog mjesta. Oni koji nisu uspjeli u spoznaji lijepog i raznovrsnog, Foču su palili, skrnavili. Uništavli su simbole, rušili kulturne spomenike. U tom vandalizmu tokom 20. vijeka prednjačili su ekstremisti iz redova srpskog naroda.

Već u vremenu dok je mjesto bilo sjedište Hercegovačkog sandžaka i jedan od najznačajnijih privrednih i političkih središta na Balkanu, nastala je većina gradskih

---

19) *Ovaj epigram Čelebija je napisao na trijemu Aladža džamije*

kvartova (mahala) u Foči. Na prostoru između Drine i Čehotine, nastale su u turskom periodu mahale Ortakolo, Džafer - begova, Sultan - Fatimina, Kadi - Osman - efendijina i Careva mahala. Na desnoj obali Drine, uzvodno od gradskog centra, postojale su Hadži-Mustafina, Hadži - Osmanova, Memiš - begova i Zubovića mahala. Na lijevoj obali Čehotine, istočno od pazarišta, postojala je Ali - Čohodareva mahala, na koju se nadovezivala Varoš - mahala koju je uglavnom naseljavao pravoslavni živalj. Konačno, na desnoj obali Čehotine, na koju je Foča zakoračila već početkom 16. stoljeća, formirane su Hadži Seferova mahala, Mustafa pašina, zatim Deova, Ali Atik ili Musluk i Muminbegova mahala. Kod mosta na desnoj obali Čehotine, Dubrovački drum se račvao u dva dijela: onaj uz samu Čehotinu i onaj niz Drinu. Uz ovaj čehotinski krak, oko istoimene džamije, nastalo je naselje Aladža. Sve najkarakterističnije fočanske mahale, nastale u “zlatnom vremenu” grada, srpski zločinci

su uništili tokom posljednje srpsko - crnogorske agresije na Bosnu i Hercegovini. Bila su to naselja koja su odražavala izuzetno visoku kulturu stanovanja, širinu duha graditelja i visoke materijalne domete investitora. O tim kvartovima piše rahmetli Alija Bejtić:

“Svaka mahala u Foči sastavljena je od jednog ili više blokova niske gradnje, koje omeđuju pojedine ulice ili sokaci, ili, pak, na periferiji, neizgrađeno zemljište, namijenjeno privatno-posjedničkim ili općim potrebama. Ti su posve slobodni i nepravilni blokovi, namijenjeni isključivo za jedno porodično stanovanje. Površine tih blokova razdijeljene su na veće ili manje parcele raznih vlasnika, a na prostoru svakog takvog komada zemljišta je kuća, pred njom dvorište ili avlija i oko kuće bašča sa voćnjakom. Takvom jedinačnom gradnjom fočanska je kuća neposredno izložena suncu, svjetlu i zraku. Jedina veza među pojedinim kućama u bloku jeste visoki bedem koji kuću zatvara od ulice

i, posmatrajući izvana, cio blok veže u kompaktnu cjelinu”.²⁰⁾

Sedamnaest takvih cjelina činilo je grad u zenitu njegovog prosperiteta. U drugoj polovini 16. stoljeća, kada Porta donosi odluku da centar Hercegovačkog sandžaka pomjeri šezdesetak kilometara istočno, u drevnu Taslidžu (Pljevlja). Foča počinje da gubi ponešto od svog dotadašnjeg sjaja.

---

20) *Alija Bejtić, n.d., str. 25*

*ALADŽA DŽAMJJA
FOČANSKJ BIŠEŃ*

MONUMENT ORIJENTALNE KULTURE

Vrijeme njenog najvećeg ekonomskog i kulturnog uspona (kraj petanestog i čitav šesnaesti vijek), period je najintezivnijeg graditeljstva u Foči. Brojni velikodostojnici, koji su moć i položaj stekli znanjem i junaštvom, nastojali su najveći dio svog bogatstva, onako kako uči islamska vjera, vratiti ljudima u vidu zadužbina. Nicali su tako u gradu džamije, tekije, hamami, česme, hanovi, musafirhane...Šturi su i rijetki pisani tragovi i usmena predanja koja govore o načinu nastanka, prvim i potonjim korisnicima tih, uglavnom na orijentalan način, građenih objekata. Oni svjedoče o 17 fočanskih džamija: od one prve, koju je 1472. sagradio sandžakbeg Hamzabeg, do posljednje džamije Mehmed Paše Kukavice. Postojale su i brojne škole kojima su se djeca učila pismenosti, lijepom ponašanju i u kojima je kontinuirano trajala

kulturna aktivnost. Građeni od ćerpiča i drveta ni jedan takav objekat nije sačuvan. U posebnim ustanovama - tekijama, sastajali su se derviši. Sačuvana je do posljednjeg rata samo jedna - Bjazid-babina tekija, u podnožju brda Zabrana. Naporima Islamske zajednice zgrada tekije je pred rat bila rekonstruisana i adaptirana. Odmah na početku agresije srpski varvari su i ovaj rijedak spomenik kulture uništili.

Stara Foča je imala i sedam javnih kupatila (hamama). Profesor Hamdija Kreševljaković proučio je i opisao tri fočanska hamama: sultan Bajazidov, sultan - Fatimin i Mustafa efendijin.²¹⁾ Neki istraživači pominju još Hamzabegov hamam, Ahmed pašin hamam, te hamam Hadži - Mehmed paše Kukavice. Ta tri hamama podigli su ljudi sa samog vrha Osmanskog carstva. Jedan je bio zadužbina sultana Bajazida, jedan najvjerojatnije velikog vezira Ahmeda

---

21) Hamdija Kreševljaković, *Banje u Bosni i Hercegovini (1462-1916)*, Sarajevo, 1952., str. 90.

Hercegovića, sina Herceg Stjepana, a jedan njegove žene Fatime, kćerke sultana Selima I, osvajača Egipta²²). Fočanski hamami bili su objekti monumentalnog značaja. Služili su, ne samo za kupanje, nego i za odmor u posebnim dvoranama, pod velikom kupolom (sa šadrvanima). Uporedo sa podizanjem hamama, građeni su u Foči vodovodi i javne česme. Foča je koristila vodovod prije mnogih gradskih centara na Balkanu i Zapadu. Neki dijelovi tih vodovoda sačuvani su sve do 1894. godine, kada je Austro - Ugarska izgradila u Foči prvi moderan vodovod.

Ni o fočanskim hanovima nema mnogo podataka. Pominju ih obično putnici koji su kroz Foču prolazili na putu za Carigrad. U jednom od njih, "građenom od dobra kamena", pokrivenom olovnom kupolom, moglo se, po francuskom poklisaru Lefevru (Le Febvre), smjestiti udobno 300 konja. Od svih tih fočanskih hanova sačuvan je samo jedan, onaj

---

22) *Neke od ovih hamama pominje i Čelebija u svom putopisu, str. 400-403.*

u Prijekoju čaršiji, ali su i njega srpski šovinisti oskrnavili.²³⁾ Podignut je prije 240 godina (1758. godine), kao zadužbina bosanskog vezira Hadži Mehmed-paše Kukavice, koji je u Foči sagradio još sahat kulu i džamiju.

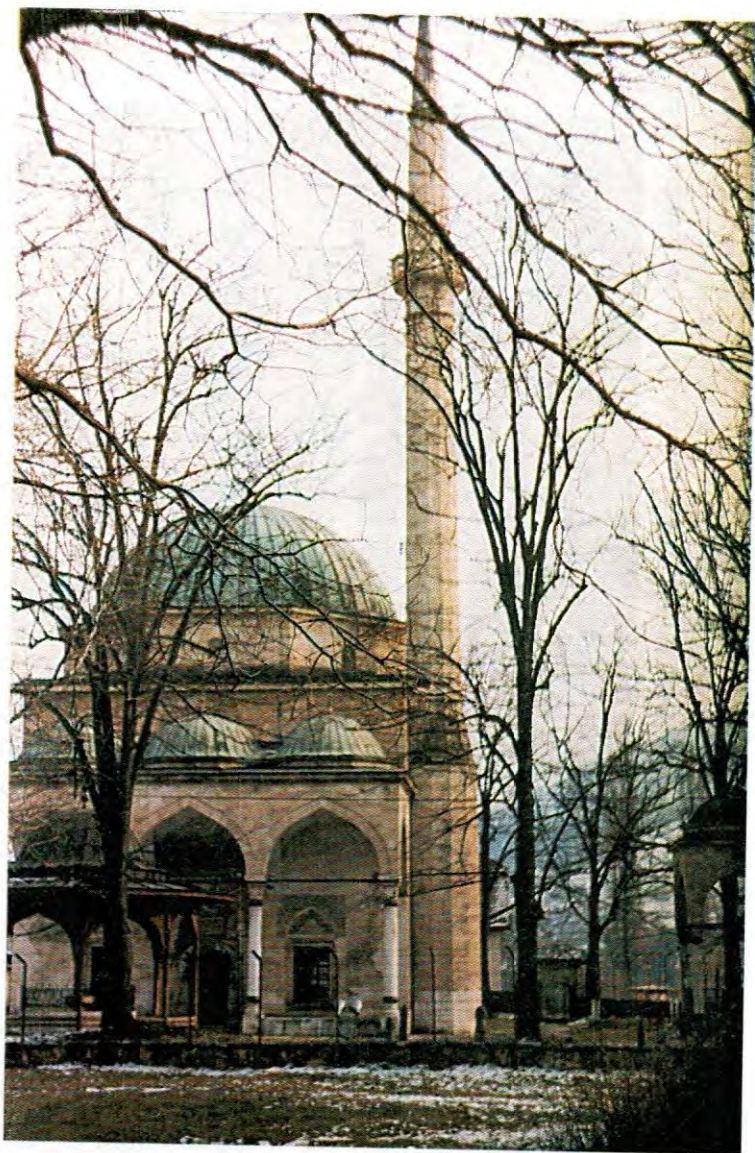
Remek djelo graditeljske aktivnosti u Osmanskom periodu, sam cvijet viševjekovnog neimarstva u ovom mjestu, predstavlja nesumnjivo Aladža džamija, sagrađena prije nepuna četiri i po stoljeća (1550. godine), u zenitu moći najveće tadašnje svjetske sile - Otomanske imperije i na vrhuncu prosperiteta same Foče, kao sjedišta prostranog Hercegovačkog sandžaka.

U nešto više od 440 godina svoga postojanja fočanska Aladža je oduševljavala posjetioce, skretala na sebe pažnju svjetskih putnika, privlačila istraživače prošlosti i inspirisala umjetnike. Služila je ponosno svojoj svrsi sve do 1992. godine kada je

---

23) M. Dinić, *Tri francuska putopisa XVI vijeka u našim zemljama*, Beograd, 1940, str. 98-99.

velikosrpsko zlo u Foči trijumfovalo do
pomračenja svijesti.

Aladža džamija prije njenog rušenja, snimljena sa sjeverozapadne, ulazne strane.

Mjesto gdje se do 2. avgusta 1992. godine nalazila Aladža. Nakon rušenja džamije, okupacione vlasti su pokušale ukloniti tragove njenog viševjekovnog postojanja

ДОБРОТВОР

---

*ZADUŽBINA HASANA NAZIRA
(SINA JUSUFOVA)*

Iako je decenijama bila u fokusu pažnje brojnih istraživača prošlosti Foče, dugo se ništa nije znalo o osnivaču i utemeljitelju i njenog najljepšeg ukrasa - Aladža džamije. Nekoliko napisa na samom objektu koji su ukazivali na dobrotvora, nisu bili dovoljni za sagledavanje motiva koji su ga opredijelili da baš u Foči ostavi potomstvu veliko djelo, da u njegovu gradnju uloži dio vlastitog imetka, i dobavi u tu svrhu najistaknutije neimare svog vremena. Tek u ovom stoljeću, naučnici su, istražujući u pojedinim arhivama, posebno Dubrovačkom, uspjeli baciti nešto više svjetla na ovog bošnjačkog plemića. Tako je M. Handžić, 1939. godine pronašao u Gazi Husrevbegovoj biblioteci drugi dio Ebu-l-Lejs Samarkandijevog komentara Kur'ana, koga je u julu 1535. godine, uvakufio Hasan Nazir. Na prvoj i posljednjoj stranici ovog djela on

za sebe kaže da je “najslabiji Bižiji sluga, Hasan, sin Jusufov, Fočak...” Sama činjenica da je osnivač Aladža džamije posjedovao tako vrijedan komantar Kur'ana, i da ga je namijenio svojoj djeci i učenim ljudima, navela je opravdano Andreja Andrejevića, na zaključak kako je riječ o obrazovanom i mudrom čovjeku.²⁴⁾

Na to upućuje i drugi pisani trag, pronađen u Dubrovačkom arhivu. Radi se zapravo o sačuvanom pismu, pisanoj bosančicom i na tadašnjem bosanskom narodnom jeziku, u kojem Nazir 1542. godine, stavlja dubrovačkom knezu “na znanje” kako mu je “istinski prijatelj”, te da je zainteresovan za miroljubivo rješavanje međusobnih sporova, posebno onih koji su se ticali naplaćivanja carina.²⁵⁾

Na oba ova dokumenta otisnuti su njegovi

---

24) A. Andrejević, *n.d.*, Beograd, str. 4.

25) Ć. Truhelka: *Tursko - slavjanski spomenici Dubrovačkog arhiva*, Sarajevo, 1911., str. 160.

pečati. Na jednom je tekst:

“U Boga Dobrotvora, pouzdani njegov siromašni sluga Hasan, sin Sinanov”.

Na drugom pečatu je poruka:

“Rob velikog dobrotvoritelja, Boga, ponizni i odani Hasan”.

Narednih godina Hasan je održavao prilično živu korespodenciju sa Dubrovčanima. Oktobra 1544. godine on, o trošku dubrovačke vlade, boravi u Dubrovniku. Bio je očito u trgovačkoj misiji, jer mu nekoliko mjeseci kasnije dubrovačka vlada (Vijeće umoljenih), omogućuje da otpremi svoju robu bez plaćanja carina. Dvije godine kasnije Dubrovčani povećavaju njegove privilegije, jer mu, kao sultanovom čaušu, dozvoljavaju slobodnu trgovinu u Dubrovačkoj republici.

Kao nazir (inspektor carskih prihoda), pismeno potvrđuje između 11. marta i 10. aprila 1449. godine, da stavlja pod svoju zaštitu ćumurđžije iz Srebrenice, kojima je tamošnji

emin carskih hasova nezakonito povećao taksu.

Prema dokumentima Dubrovačkog arhiva može se sa sigurnošću zaključiti da je značajan dio života Hasan Nazir proveo u Foči, gdje je obavljao dužnost nazira (kontrolora, inspektora) sultanovih prihoda. Njegova nadležnost posebno je obuhvatala rudarstvo i carine, ali i druga carska dobra u Hercegovačkom sandžaku. Bio je najvjerojatnije vrlo obrazovan čovjek, o čemu govori počasni naziv "Čelebija", uz njegovo ime. Taj atribut davan je u Otomanskom carstvu samo ljudima od velikog znanja i mudrosti. Titula kadije, koja se navodi u jednom dubrovačkom spisu, upućuje na zaključak o poznavanju šerijatskog prava i pravnom obrazovanju. Znanje, poštenje i stručnost obezbijedili su mu istaknuto mjesto među važnim carskim velikodostojnicima, posebno onima koji su direktno brinuli o finansijskim prihodima države. Finansijske inspektore (nazire) postavljala je, inače, sama

Porta, stavljajući pod njihovu nadležnost niže službenike-emine, amaldare i mutevelije.

Tako visok položaj i trgovina obezbijedili su Hasanu Naziru golemo bogatstvo, koje je on, kao “rob velikog dobrotvoritelja Boga” i “njegov siromašni sluga”, usmjerio u dobrotvorne svrhe, prvenstveno u gradnju veleljepne džamije u Foči.

Prema, do sada, dostupnim pisanim izvorima nije moguće precizno odrediti mjesto rođenja Hasana Nazira. Neki istraživači upućuju na selo Vakuf kod Čelebića, u blizini današnje granice BiH i Crne Gore. Kod tog sela nalazila su se sve do Drugog svjetskog rata dva zemljišna posjeda, sa kojih su prihodi usmjeravani u održavanje Aladže. Predpostavlja se stoga da je dobrotvor u rodnom selu želio obezbijediti dio prihoda za održavanje objekta. Drugi, pak, misle da je Nazirovo porodično stablo ukorijenjeno u blizini Mostara. Objašnjavaju to nazivom Balija, koji je on ponekad u obliku sufiksa

dodavao svom imenu, a tako se nazivala i jedna muslimanska etnička grupa u podnožju južnih dijelova planine Velež.

Pojedini izvori upućuju na mogućnost da je sama Foča, u kojoj je proveo najveći dio svog života, rodno mjesto Hasana Nazira. Na takvu pretpostavku upućuje i zapis osnivača Aladža džamije na rukopisu komentara Kurana, ostavljenog “svojoj dobroj djeci” i “svakom ko je dorastao od učenih ljudi, nastanjenih u samoj Foči”.

I sam Hasan je za sebe napisao da je samo “najslabiji Božiji sluga”, da je sin Jusufov (Sinanov) i da je” Fočak”.²⁶⁾

Na fočansko porijeklo, upućuju i neka narodna predanja, pa i ono koje govori o motivima izbora lokacije za gradnju

---

26) Vidjeti navedene radove Alije Bejtića i Andreja Andrejevića.

Aladže.²⁷⁾

U tom gradu bila je tokom 16. stoljeća skoncentrisana administrativna, politička, ekonomska moć prostranog područja Otomanskog carstva. Kao kontrolor carskih prihoda, bio je najbliži saradnik prvog čovjeka Hercegovačkog sandžaka - sandžakbega. Redovno je prisustvovao zasjedanjima njegovog divana, ali nije bio član sandžakbegovog dvora. Za života, upravo kada je završavao najljepšu zadužbinu - džamiju Aladžu, zadesila ga je porodična tragedija. U naponu snage, poginuo mu je sin Ibrahim. Hasan Nazir je toliko bio pogođen tom smrću, da je u turbetu, sagrađenom za sebe, ukopao mrtvog sina. Ibrahim je najvjerojatnije poginuo u nekom vojnom pohodu, o čemu je

---

27) Pored ovih verzija o porijeklu Hasana Nazira, postoji i ona koju je zastupao rahmetli Alija Delić, istraživač-amater prošlosti Foče, kojeg su četnici ubili 1993. godine u Goraždu. Po podacima koje je on prikupio, preci Hasana Nazira bili su bogumili. Prešavši na islam primili su prezime Ćerimović (Kerimoglu). Naziv Nazir proistekao je iz turske riječi za oznaku njegove funkcije nadzornika, inspektora, kontrolora.

govorio natpis na nišanu turbeta da je “umro pomilovani, rahmetli, sretni šehid, Ibrahim - beg, sin Hasana Čelebi Nazira. Naziv “sretni šehid” pisan je obično na nišanima onih koji su pali boreći se za vjeru.

LEGENDA O NASTANKU DŽAMIJE

O ličnosti Hasana, utemeljitelja i legatora Aladža džamije, mjestu njegovog rođenja, motivima odluke da podigne zadužbinu, uz rijekte pisane tragove, govori i jedno narodno predanje. U Foči je prenošena sa koljena na koljeno do najnovijeg vremena. U njemu su isprepleteni snažno niti nestvarnog i mogućeg. Ovdje je navodimo prema monografiji "Drina", koju je napisao, u Novom Sadu, D.J. Deroko, 1939. godine:

"Hasan Nazir bio je sin siromašnih roditelja iz sela Vakufa, kod Čelebića. Kad je odrastao i ojačao, zaželio je da pođe u svijet. Roditelji su bili protiv. Nakon jedne prepirke sa ocem i majkom Hasan je odlučio da krene bez roditeljske saglasnosti. Otišao je u carski grad i prijavio se caru, Sultanu. U Carigradu je završio nauke s najboljim uspjehom i postao, kod cara, najpovjerljivija i najpouzdanija osoba. Vjerujući u njegovu učenost i poštenje

sultan ga je vodio po vojnama. Ratujući na strani cara Hasan je stekao veliko bogatsvo. Kad je prošlo deset godina zamoli on sultana da mu dopusti vratiti se kući, da vidi roditelje i da mu car dade ferman da može u Foči napraviti džamiju. Sultan mu to sve odobri, te Hasan pođe na put i ponese puna tri ćemera blaga. Idući putem uhiti ga 40 haramija, metnu mu na ruke lanac, otmu mu sva tri ćemera blaga, pa ga dovedu noću u han, gdje svi zanoćiše. Pošto se haramije napiše i zaspše, Hasan prouči jednu molitvu, i u taj mah otvore se lanci na rukama. On se oslobodi, pokupi sva tri ćemera blaga, uzjaše konja i dođe sretno u Foču.

Kad je stigao u polje, u današnjoj Foči, na desnoj strani Čehotine, nađe svoju staru majku gdje suši rublje na suncu. On je upita čija je. A ona mu počne pričati da je imala sina jedinca Hasana, da se jednom s njim svadila, pa da je taj sinak pobjegao u i da ga više nikad nije vidjela niti čula za njega. Hasan

je upita "Bi li mogla poznati svoga sina" Ona reče da joj je sin na ruci imao mladež, te da bi ga po tom biljegu mogla poznati. Hasan zavrati rukav, pokaže joj mladež na ruci i upita može li sada poznati sina. Prepoznavši svoga jedinca majka od radosti dušu ispusti. Na tom istom mjestu Hasan Nazir počne graditi džamiju. Dobavio je neimare iz Azije, te se s njima uputio u selo Vikoč da traži majdan kvalitetnog kamena. Kad su došli u Vranglove, zanoćili su kod Vranjače, pod stijenom Sokolicom. Sred noći, na pola sahata od mjesta gdje su zanoćili, začu se tresak, i svi se iz sna probudiše i uplašiše. Neimar ih umiri, te reče "Ne bojte se, napraviće se džamija. Eto, tamo gdje se otkinula stijena, Bog nam je stvorio, i pokazao majdan."

Pošto je svanulo odoše pod onu stijenu, gdje se kamen srušio, pa tu nađoše odvaljeno kamenje, veliko kao kuća. Tu počеше neimari tesati one velike stubove što stoje pred ulazom u Aladža džamiju. Pošto je gradnja džamije

toliko napredovala, pozva Hasan Nazir, neimar - bašu, te mu reče da požuri i već počne praviti kube (kupolu). Neimar - baša na to izmjeri duvarove, dade jednu mjeru hair sahibiji Hasanu, a drugu uzme sebi, te uteče ispred Hasanovih očiju. Krio se od njega cijelu godinu dana. Hasan Nazir, hair-sahibija, bio je ljut na neimar - bašu koji se od njega tako dugo krio, a bez kojeg započetu džamiju nije mogao dogotoviti. I kad se neimar baša, poslije godinu dana vratio, hotide ga Hasan Nazir ubiti. Neimar - baša zamoli hair - sahibiju da malo stane i da mu dade onu mjeru koju mu je uručio prije godinu dana, a izvadi i onu mjeru koju je kod sebe ostavio. Izmjeri potom njima duvarove džamije. Kad je izmjerio pokazalo se da su duvarovi za cijeli aršin manji, jer se za toliko, u godini dana, kamenje sleglo. Onda reče neimar - baša Hasanu "Da sam onda, po tvojoj zapovijedi, kube na duvarove metno, džamija bi se bila srušila za malo godina. A sada kad metnem kube, smijem se zakleti da će taman do

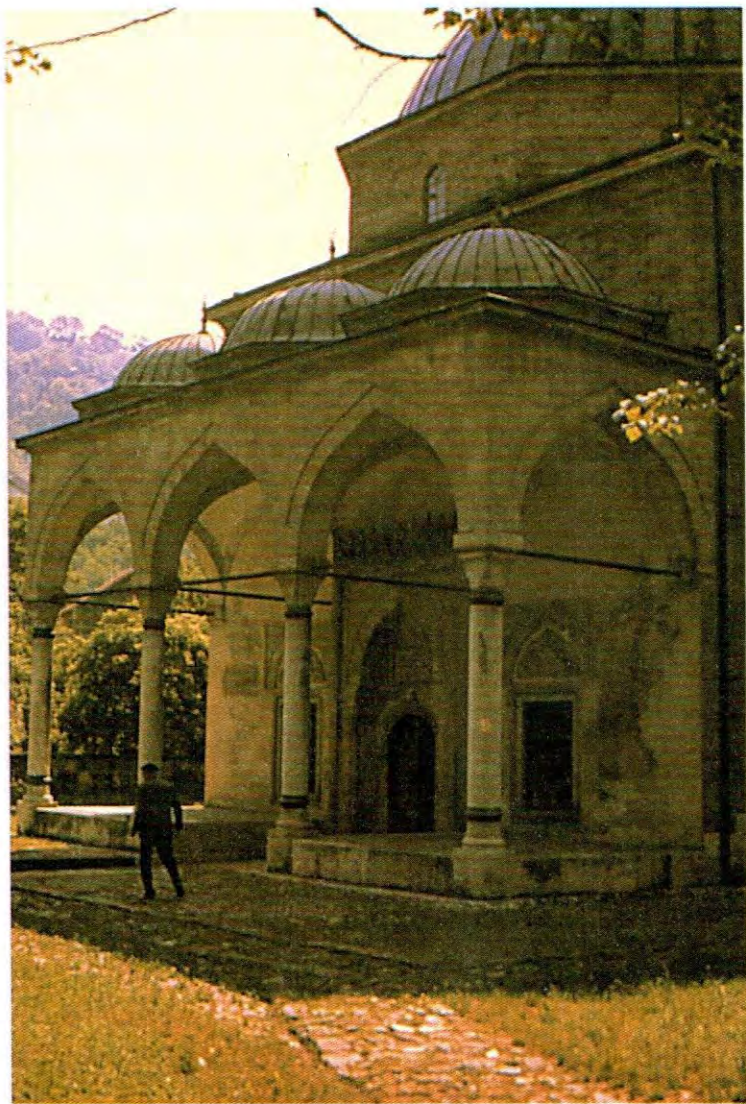
kijameta stajati džamija i da joj ništa neće faliti”.

Hair - sahibija vidje da neimar - baša ima pravo, oprostí mu što se od njega cijelu godinu skrivao, učini mu zahvalu, lijepo ga obdari i džamija se završi”.²⁸⁾

---

28) *Legenda o nastanku Aladže* pričavala se u bošnjačkom narodu do najnovijih dana sa izvjesnim modifikacijama. U svom sjećanju i mašti narod je sačuavo suštinu, iako mu je vremenom ponešto dodavao ili oduzimao. Prvi su to predanje zabilježili stručnjaci sarajevskog Zemaljskog muzeja Zurzicki, Arndt i Stratimirović. Nešto kasnije, tačnije 1939. godine, u skraćenoj verziji, legendu je objavio Deroko, u knjizi "Drina". Boraveći u Foči on je zabilježio i vjerovanje da su u vrijeme gradnje prekrasnog trijema džamije, anđeli pred ulaz, spustili crni kamen. Pred tim kamenom su se žene molile Allahu da im pomogne. U džamiji, na glavnom ulazu, po Deroku, nalazila se jedna polulopta od glatkog šarenog kamena, sa bijelim pjegama. Hasan Nazir je navodno rekao da je taj kamen dovoljan da se sagradi džamija poput njegove. Narod misli da je na tom mjestu zakopano "golemo blago". Priča se da je u vremenu gradnje džamije vladalo takvo blagostanje u Foči, da je kilo hljeba koštalo samo jednu paru. (D.J. Deroko, "Drina", Novi Sad, 1939., str. 80-81). Savremeni varvari su, vjerujući u ovo predanje, dugo, nakon miniranja džamije, tražili tajanstveni kamen, kako bi, njegovim uništavanjem, onemogućili obnavljanje gradnje. Prekopavali su i temelje tražeći "zakopano blago".

Tako svjedoči legenda o gradnji Aladža džamije, dovitljivosti i znanju njenog glavnog projektanta, neimar-baše. Da je to bio vješt i iskusan čovjek, potvrđivala je najbolje skoro četiri i po stoljeća svojom monumentalnošću sama zadužbina Hasana Nazira.

Trijem Aladža džamije

*Tragovi vandalizma na mjestu
gdje se skoro četiri i po stoljeća nalazilo
remek djelo orijentalne arhitekture.*

*Izgled džamijskog prostora, (snimljen sa južne strane)
poslije rušenja Aladže*

GRADJTELJJ

GLAVNI MAJSTOR (MIMAR-BAŠA) I IZVOĐAČI

U sačuvanim dokumentima iz vremena nastanka najljepše džamije u Bosni, nema mnogo informacija o majstorima, koje je, radi gradnje svoje zadužbine, kako predanje kaže, Hasan Nazir dobavio čak iz Azije. Nešto podataka o glavnom projektantu pruža Evlija Čelebija, ali sa velikim zakašnjem od 114 godina, od završetka objekta. Napominjući da “ovoj džamiji nema ravne u Bosanskom ejaletu, ni u Zvorničkom sandžaku, ni u šehar Taslidži, a ni drugdje” Evlija Čelebija, piše:

“Njen je graditelj Ramadan-aga, glavni zastupnik (baš - halifa), glavnog neimara (mimar - baše) sultana Sulejmana, Kodža Mimar Sinana, sina Abdul-Memmnun-agina. On je uložio svu svoju sposobnost dok je napravio ovu krasnu i divnu džamiju, kojoj ne može biti ravne”.

Drugih podataka o baš - halifi Aladža džamije nema. Izvjesno je, međutim, da je riječ o majstoru, poniklom u školi čuvenog neimara Sinana, glavnog arhitekta Carstva, u vrijeme sultana Sulejmana. O tome govori način projektovanja, tehnika gradnje, preciznost konstruisanja objekta.

U toku same gradnje Aladže, Ramadan - aga je, međutim, morao angažovati velik broj zanatlija raznih struka i mnoštvo pomoćnih radnika (argata). Neki istraživači su uvjereni da ovaj grandiozan poduhvat nije mogao realizovati bez dubrovačkih majstora, koji su do polovine 16. vijeka, već stekli bogato iskustvo na gradnji važnih građevina na bosanskim prostorima, te zadužbinama znamenitih ljudi tog vremena. Već su, s tim u vezi, pred kraj 15. stoljeća otomanske vlasti počele angažovati Dubrovčane na graditeljskim poslovima. Dubrovački majstori stižu i u daleki Carigrad. Polovinom 16. vijeka neki od njih učestvuju u podizanju

džamije Sulejmana Veličanstvenog, čuvene - Sulejmanije. Velik broj Dubrovčana se angažuje na građevinama susjednih sandžaka. Kao stručnjaci za izradu osjetljivih konstrukcija (kupola), svodova i lukova, pozivani su nerijetko od samih turskih velikodostojnika, a u tim aranžmanima posredovala je često sama dubrovačka vlada (Vijeće umoljenih).

Vijeće umoljenih majstore najčešće šalje u Bosnu tokom 16. vijeka kada je čitavo ovo područje doživljavalo snažan ekonomski, kulturni i politički preokret, zahvaljujući društvenim odnosima koje je uspostavila nova vlast. Tako je već 1509. godine, Dubrovnik poslao šest majstora u Sarajevo, na molbu Firdus - bega, da grade hamam. Dvadeset godina kasnije i čuveni Gazi Husrev - beg traži dubrovačke majstore da pomognu gradnju njegove džamije u Sarajevu. Posebno su deficitarni bili kamenoresci, tesari, zidari i kovači. Dubrovački knez nastoji prvenstveno udovoljiti zahtjevima najmoćnijih ljudi Bosne.

On upućuje grupu majstora u Sarajevo da završe Gazi Husrev - begov bezistan i karavan - saraj.

I Fočaci su odmah, nakon što je njihov grad postao značajno središte u Carstvu, počeli uspostavljati čvrste trgovinske i privredne odnose sa Republikom. Slanjem majstora da grade zadužbine po Hercegovačkom sandžaku, Dubrovčani su nastojali obezbijediti za sebe privilegovan položaj u neposrednom zaleđu. Sa tim ciljem su i pojedinim sandžakbezima slali vrijedne poklone nastojeći pribaviti njihovu naklonost. Tako su hercegovačkom sandžakbegu Sulejman begu, pred kraj 15. stoljeća (1493.) poklonili sahat (horologijum). I njegov nasljednik, Ahmedbeg Vranješević, dobio je na dar sahat bez utega (horologijum sine kontrapensis).²⁹⁾ Dubrovački majstori su bili angažovani na gradnji Mustafa pašine džamije u Foči, u vremenu između 1485. i 1496. godine. Za ovaj objekat su prozorska

---

29) Vidjeti: Č. Truhelka, *Tursko - slavjanski spomenici u Dubrovačkoj arhivi*, Sarajevo, 1911, str. 215.

stakla nabavljena čak iz Venecije.

Neki istraživači prošlosti Foče i njenog graditeljstva, kao Andrej Andrejević, iznose tvrdnju da je značajan učinak dubrovačkih neimara i u gradnji Aladža džamije.³⁰⁾ Na takav zaključak njega je prvenstveno navela tehnika zidanja” sa precizno obrađenim kamenim kvaderima, koji se pravilno nižu u horizontalnim redovima” što odgovara stilu gradnje dubrovačkih majstora. Prilikom gradnje primjenjivala se dubrovačka mjera lakat (55 cm), a ne turska mjerna jedinica aršin (75,8 cm). Pored toga, u Dubrovačkom arhivu, sačuvan je dokument iz kojeg se vidi da je hercegovački sandžakbeg 1543. godine, tražio od dubrovačke vlade nekoliko majstora radi gradnje jednog imareta. Taj objekat je, po svemu sudeći bio priprema radova za veću građevinu - za gradnju Nazirove zadužbine, kojoj su temelji položeni naredne 1544. ili 1545 godine. U čitavom vremenu gradnje Hasan Nazir održava vrlo prisne odnose sa

30) A. Andrejević, n.d., str: 53-56.

Dubrovnikom, što je bila posljedica obostranog interesa.

Dubrovački majstori su, međutim, predstavljali pomoćnu radnu snagu u pojedinim, posebno klesarskim poslovima. Projekat je u cjelini realizovan po zamisli i pod budnom kontrolom glavnog projektanta Ramadan - age. Da je u tom poslu imao svoje provjerene saradnike, pristigle s njim u Foču govori "čipkasta cvjetna ornamentika" na džamiji koja je bila moguća samo u uslovima istočnjačke strpljivosti i izuzetno preciznih ruku orijentalnih majstora.

Za ekskluzivnost džamije, za njenu unutrašnju dekoraciju, kaja je skretala na sebe pažnju skladom boja i vještinom izvođenja, zaduženi su posebno slikari koje je Hasan Nazir angažovao da ukrase zidove objekta. Dobrotvor je očito želio da unutrašnja dekoracija bude u skladu sa impozantnošću i ljepotom spoljašnjeg dijela džamije. Naručio je stogaiskusne i provjerene majstore iz

Carigrada, poznavaoce perzijskog slikarstva. Posredovao je u tome Ramadan - aga, kojem su mogućnosti pojedinih slikarskih škola bile dobro poznate. Glavni slikar je, očigledno primijenio rješenja perzijskog slikarstva, na što upućuje i Čelebijino poređenje slika na zidovima džamije sa radovima najpoznatijih perzijskih majstora.

Domaći slikari, ili, pak oni koje je bilo moguće angažovati iz Dubrovnika u ovakvom značajnom poslu mogli su tek samo saradivati. Svi ti majstori ostavili su potonjim generacijama slikarsko ostvarenje koje je Aladžu džamiju činilo osobenom, među sličnim orijentalnim zadužbinama na Balkanskom poluostrvu.

*Izgled džamijskog prostora, (snimljen sa južne strane)
prije rušenja Aladže*

Mjesto gdje se nalazila Aladža

REČEK DJELO

IZRAZ ORIJENTALNE ARHITEKTURE

Sa stanovišta njenih ukupnih dimenzija, Aladža džamija je spadala među slične objekte srednje veličine. Njen opseg nije, naime, bio uslovljen samo vještinom majstora i finansijskim mogućnostima investitora, nego i njegovim statusom u hijerarhiji carskih velikodostojnika. Poznato je, stim u vezi, da su najveće džamije u Osmanskom carstvu gradili sami sultani. Slijedile su zadužbine velikih vezira, beglerbega, a potom su dolazili velikodostojnici sa nivoa vojvodstava, sandžaka... Nepisano pravilo važilo je i za fočanskog dobrotvora Hasana Nazira.

Svoju zadužbinu on je smjestio na desnoj obali Čehotine, nekoliko stotina metara od njenog ušća u Drinu, u neposrednoj blizini Dubrovačkog drumu. Shodno vlastitom statusu, mogao je graditi najveću i najprostraniju džamiju u Foči. On se odlučio

za temelje dužine 18,15 metara (33 lakta) i širine 13,75 metara (25 lakata). Zidovi su bili debljine 110 centimetara (dva lakta). Oni su omedjivali unutrašnji prostor (kubus) skoro identičnih veličina (11 x 22 x 11,30 x 11,50). Mnogi posjetioци Aladže opisivali su tu nenadmašnu ljepotu i sklad urbanističkog rješenja. Andrej Andrejević, historičar umjetnosti i arhitekta dao je najprecizniji opis harmoničnosti Nazirove zadužbine:

“Prelaz iz kvadratne osnove (temelja) džamije u kružni tambur inventivno je riješen pomoću stalaktita, trompi i sfernih trouglova. Naime, prvo iz samih uglova stepeničasto izrastaju stalaktiti koji se postepeno šire i svojom masom ispunjavaju uglove za oko jedan metar. Nad njima su postavljene polukalotaste trompe sa prelomljenim čeonim lucima, a u istoj visinskoj zoni, nad obimnim zidovima molitvenog prostora, pruža se između trompi po jedan, takodje, prelomljeni prislonjeni luk. Između konzola na koje se oslanjaju trompe i lukovi, kao i tjemena i

jednih i drugih, diže se osam širokih sfernih trouglova koji blago završavaju prelaz u kružni prsten tambura. Spolja osmostran tambur presveden je kalotom poluprečnika od pet i po metara. Time kalote dosežu visinu od 19,85 metara. Unutrašnjost džamije osvetljena je sa po pet prozorskih otvora na svakom od zidova kubusa, izuzev onog prema tremu, gdje su samo dva. Potkupolni prostor osvetljava još osam manjih prozora na kupoli. Jedino prozori u najnižem redu imaju pravougaoni oblik i lijepo profilisan kameni okvir. Iznad njih su, sa unutrašnje strane, izvedena široka pravougaona polja koja obuhvataju, u zidnu masu nešto upušten islamski luk sa središnjim poljem. Ostali prozori u gornjim partijama zidova, kao i na kubetu, obrađeni su sasvim jednostavno i završavaju se, u gornjem dijelu, nešto brižljivije izvedenim prelomljenim lukom.

Visok, prostran i lak trem pruža se cijelom širinom sjeverozapadnog zida džamije. On je u osnovi podijeljen na tri dijela na niži

središnji prolaz, koji vodi do portala, i na dvije znatno više kamene sofe što se prostiru sa jedne i druge strane. Trem nose četiri visoka mermerna stuba. Njihova monolitna stabla imaju kružni presjek, kapiteli su im ukrašeni stalaktitima, a lijepo obrađene baze imaju naglašen torus. Između samih stubova, kao i između zida džamije, razapeti su prelomljeni noseći luci koji formiraju tri traveja. Nad njima, preko panditifa, izvršen je prelaz u tri slijepe kupolice sa neobično niskim i spolja ortogonalnim tamburima.

Uz desni prednji ugao masivnog kubusa džamije uzdiže se vanredno vitak i 36 metara visok, četrnaestostrani minaret. Gornji dio njegovog podnožja, u visini vijenca na tremu, opasuje lijepo klesani kameni prsten. Odmah ispod njega izgrađena je plastična arkatura koju čine plitki saracenski luci. Između ovog i drugog prstena, koji obilježava završetak poligoničnog prelaza od masivnog podnožja na vitki dio minareta, uklesane su konture romboida, a u visini krovnog vijenca glavnog

dijela džamije, krupni su pupoljci ispunjeni cvijetnom ornamentikom. Treći prsten opasuje minaret ispod samog šerefeta.

Ogradu ovog dijela minareta čini četrnaest kamenih parapeta koji su međusobno povezani gvozdenim klamfama. Kroz dva prolaza, od kojih je prvi ostavljen u desnom uglu molitvenog prostora, a drugi iznad njega, na makfilu, ulazi se na kameno stepenište minareta. Ono se do šerefeta spiralno izvija u vertikalnoj šupljini minareta, oslanjajući se po periferiji na kamenu omotač, a u središtu na kamenu stožer. Uzdužnu simetralu građevine, na jednoj i na drugoj strani, naglašavaju portal i mihrab. Monumentalni portal znatno ispada iz ravni zida i svojom naglašenom visinom ispunjava tri četvrtine visine trema... Njegov ulaz sa dvokrilnim vratima, prvo uokviruju masivni kamenu dovratnici, koji su u gornjem dijelu presvedeni plitkim kamenim lukom i optočeni profilisanim vencem. Na dovratniku, levo i desno, nadovezuju se snažni delovi portala, sa usko usečenom ivicom

i po jednim prislonjenim stubićem, koji za bazu i kapitel ima lijepo izveden motiv pješčanog sata".³¹⁾

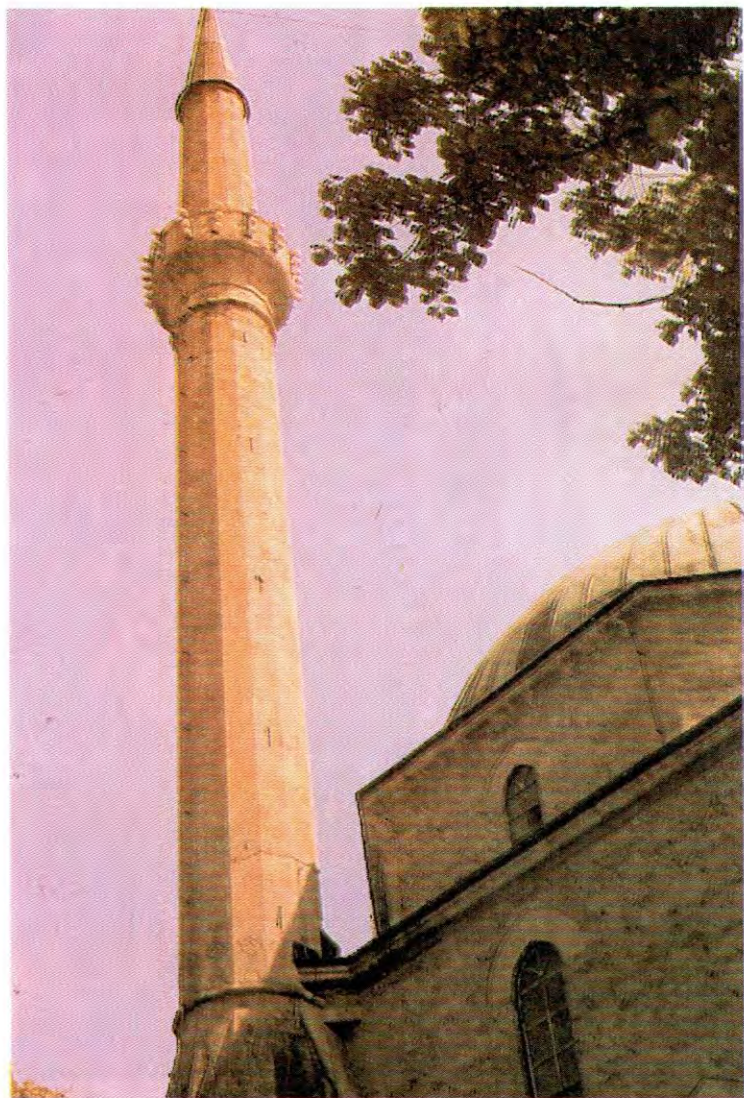
---

31) Isto, str: 28-30

Ulaz u džamiju sa trijemnim mermernim stubovima

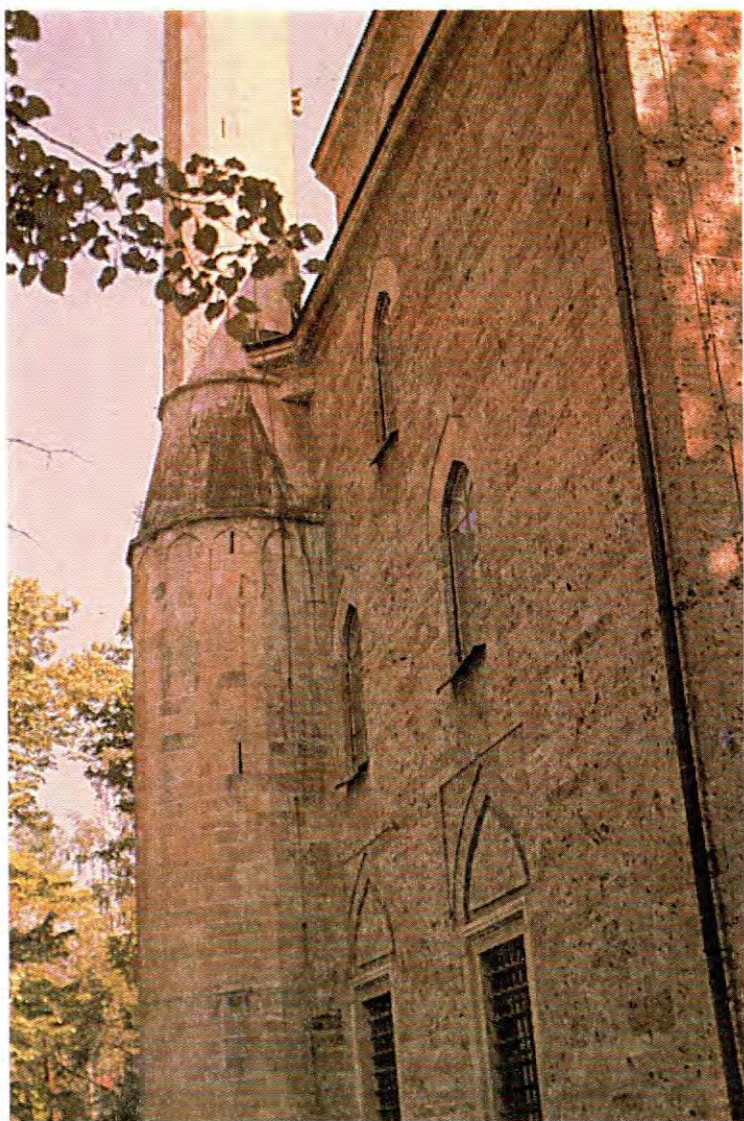

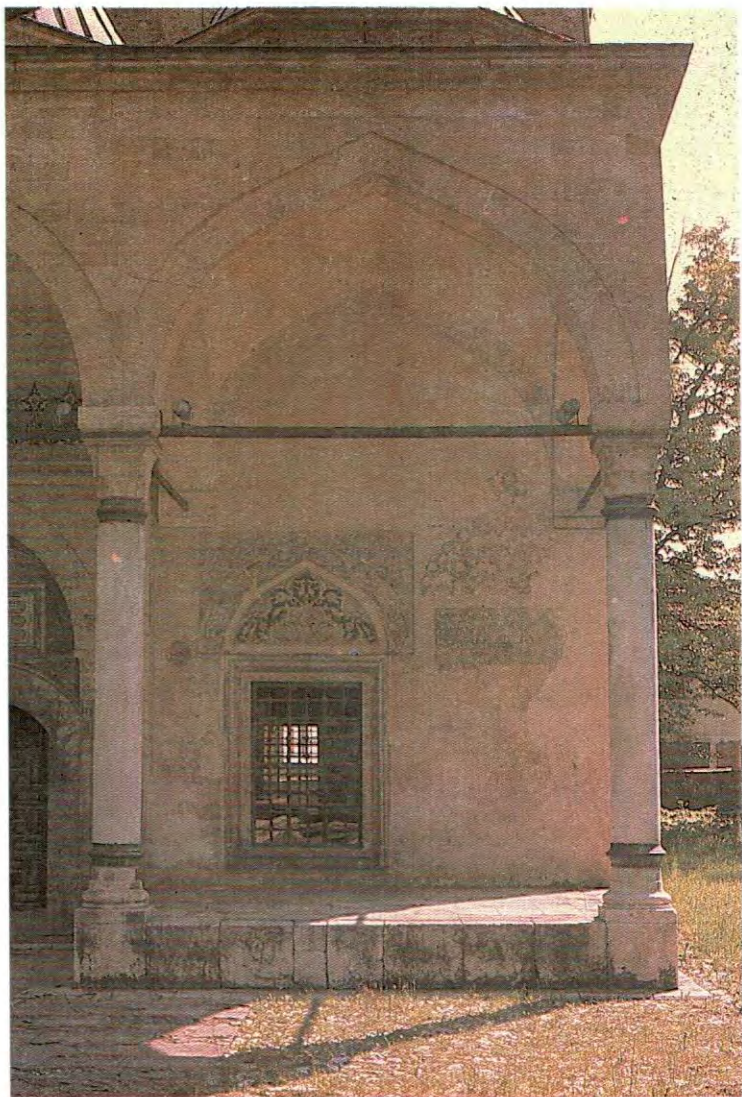
Minaret Aladže

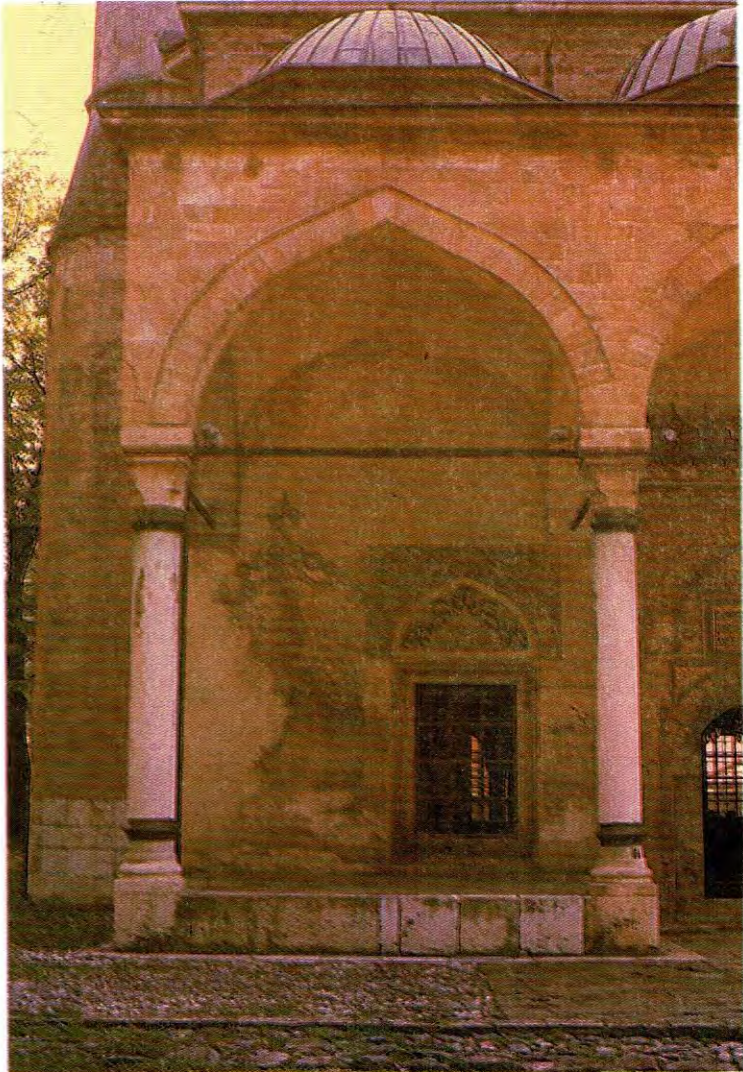
Istočna strana džamijskog zida

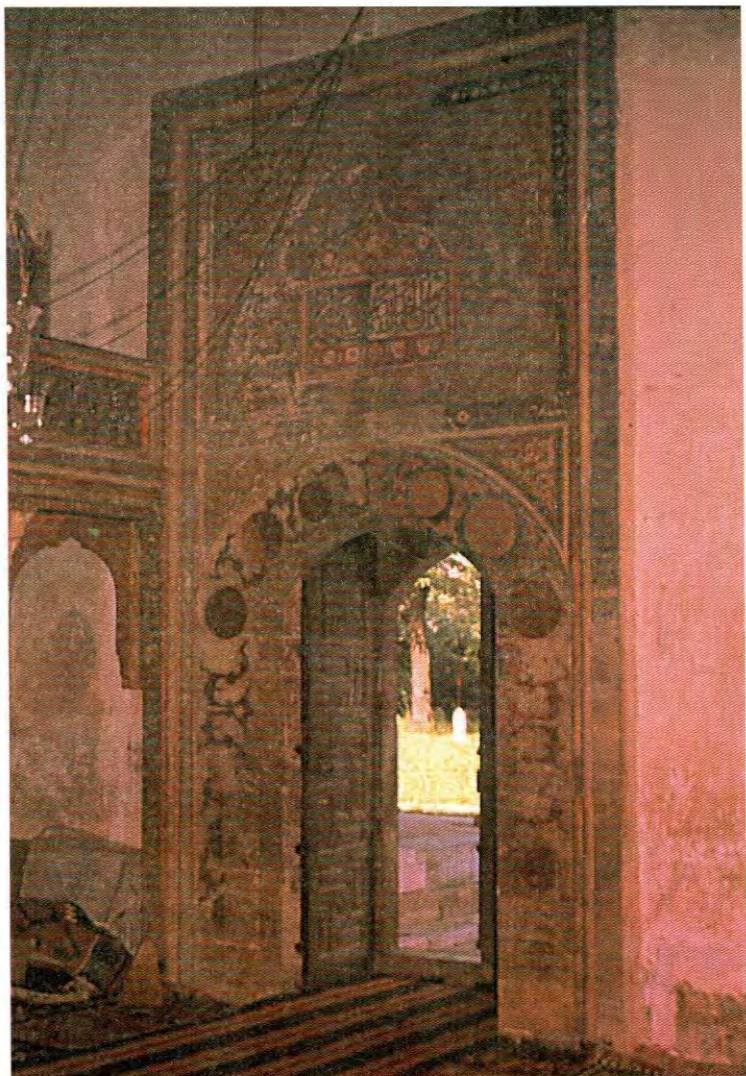
Južna strana zida džamije, građenog od sedre

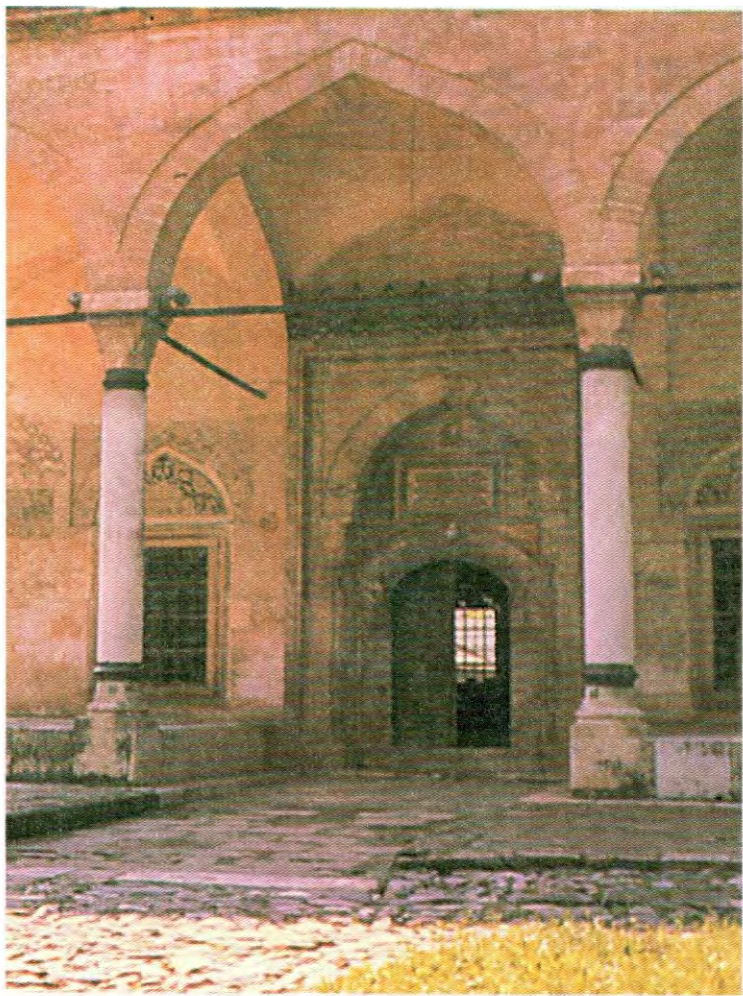
Desna strana sofe

Lijeva strana sofe

Ulaz u džamiju sa unutrašnje strane

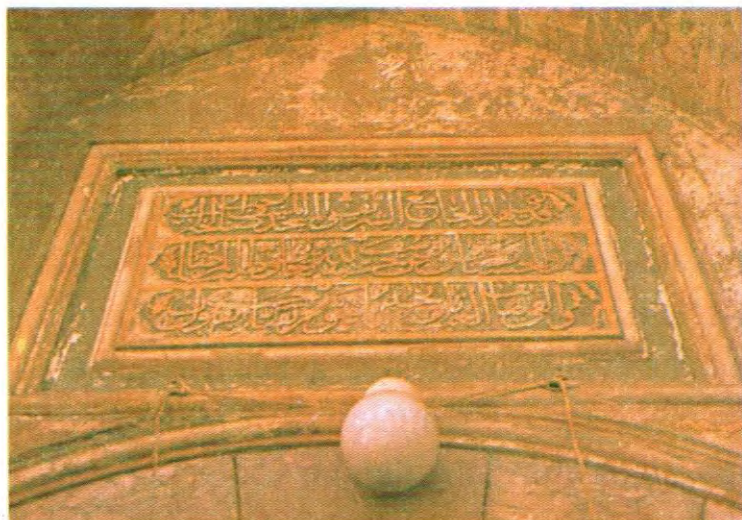

Ulaz u džamiju sa vanjske strane

سفر کردم به سراسر ایران لیکن کجای

الله عنی و کافر
کنه یولیا

Anagram Evlije Čelebije na trijemu Aladža džamije

Natpis na ulazu u Aladža džamiju

ENTERIJER DŽAMIJE

(MIHRAB, MINBER, MAKFVIL)

Obilježje unutrašnjem dijelu džamije davala su tri centralna sadržaja - mihrab, makfil i minber. Nenadmašnom ljepotom su se savršeno uklapali u impoznatnu cjelinu čitavog monumenta. Mihrab je bio uistinu impozantan i neuobičajenih dimenzija za bosanske džamije. Širok je bio 2,64, a visok 6,07 metara. Centralno mjesto u dekorativnoj plastici mihraba činio je cvijet nara, koji, takođe, govori o uticaju perzijskog umjetničko stila. Na gornjem dijelu nalazio se uklesan početak 38 ajeta treće sure Kurana, koja je bila uokvirena cvjetovima ruža. Za A. Andrejevića mihrab Aladža džamije nije imao premca na tlu bivše Jugoslavije.³²⁾ On međutim smatra da je glavni ukras unutrašnjosti džamije bio ipak, po ljepoti,

---

32) Isto.

nenadmašni kameni minber, koji dimenzijama nije odstupao od sličnih sadržaja u većim džamijama, ali je zato plastična dekoracija, što je prekrivala površinu, bila jedinstvena.

Minber se satojao od tri osnovna dijela: ulazni dio koji su činila vrata, stepenište i kamena ograda, "gornji piramidalni dio koji su nosila" četiri osmostrana stubića" i konačno, dio koji je činio osnovu minbera. U nadovratku ulaznih vrata isticala se poznata kur'anska poruka La ilahe illelah, Muhameden resulullah" (Samo je jedan Bog, a Muhamed je Njegov poslanik).

Čitav minber bio je ukrašen cvijetnom ornamentikom "sa vriježama, listićima i cvjetovima ruže i šipka".

Ona strana ograde minbera koja je bila okrenuta unutrašnjosti džamije, prema molitvenom prostoru, svojevrsno je umjetničko ostvarenje. Ukrašavao ga je "geometrijski ornament sastavljen od plitko klesanih traka koja se lome pod uglom,prepliću

i naizmjenično zaklapaju u heksogene i šestokrake zvezde. Donja ivica ove ograde čini hipotenuzu trougaone površine ispunjene gustim spletom kovrdžavih vreža, izvijenih zupčastih listova i raznovrsnih cvetova, među kojima se opet ističu cvetovi nara kao i divljih i pitomih ruža. Taj gusti splet kao da se širi iz središta ovog trougla, obeleženog plastičnom granitnom poluloptom, u stvari on se samo istovetno prostire sa obe strane simetrane koja se ukoso pruža od donjeg levog ugla do sredine naspramne strane. Površinu ispod ovog trougaonog polja, kao i dovratnike prolaza pod minberom, prekriva čisti rumi ornament. U njega su ponegde upletene i vijugave trake stilizovanih oblaka. Taj motiv samostalno krasi i kamene ploče sa saracenskim lukom koji se nalazi u vrhu stubišta, a što nose tambur i piramidni krov minbera".³³⁾

Izvanredno umjetničko - graditeljsko ostvarenje je i impozantni makfil. Da se radi o originalnom rješenju ovog dijela objekta

33) *Isto, str. 40-42.*

govori i činjenica da slične makfile nalazimo u nekim kasnijim džamijama u Bosni. Čine ga četiri osmostrana stuba, kamene ploče sa uklesanim saracenskim lukovima koje se nalaze između kapitela sa stalaktitnom dekoracijom. Gornji dio makfila, sa njegove prednje strane uokviriva kamena ograda čiju ornamentiku čine šestokrake zvijezde.

Unutrašnjošću Aladža džamije ostali su zadivljeni mnogi njeni posjetioци i istraživači. Jedan od njih piše:

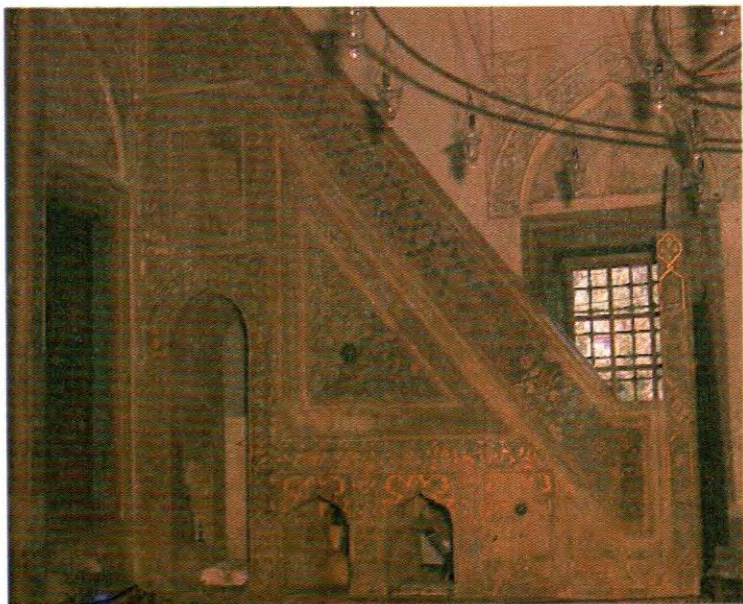
“Utkana u arhitektonsko tkivo džamije, kitnjsta dekorativna plastika Hasan Nazirove zadužbine, nastala je istovremeno sa cijelom građevinom. Njen živ i precizno vođen crtež, kao i izrazita vještina sa kojom je cijela dekoracija izvedena na kamenim površinama mihraba, minbera i makfila, portala i kapitela na tremu, govori o izvanrednom majstorstvu njenih klesara. Oni su bez sumnje, radeći na sličnim objektima, i ranije dobro poznavali dekorativne elemente osmanske umjetnosti.

No, za razliku od arhitekture, ovdje je znatno teže pratiti umjetničke tokove kojima su pojedini motivi dospijevali u tursku umjetnost uopšte, a posebno u ornamentalni repertoar ove fočanske džamije”.³⁴⁾

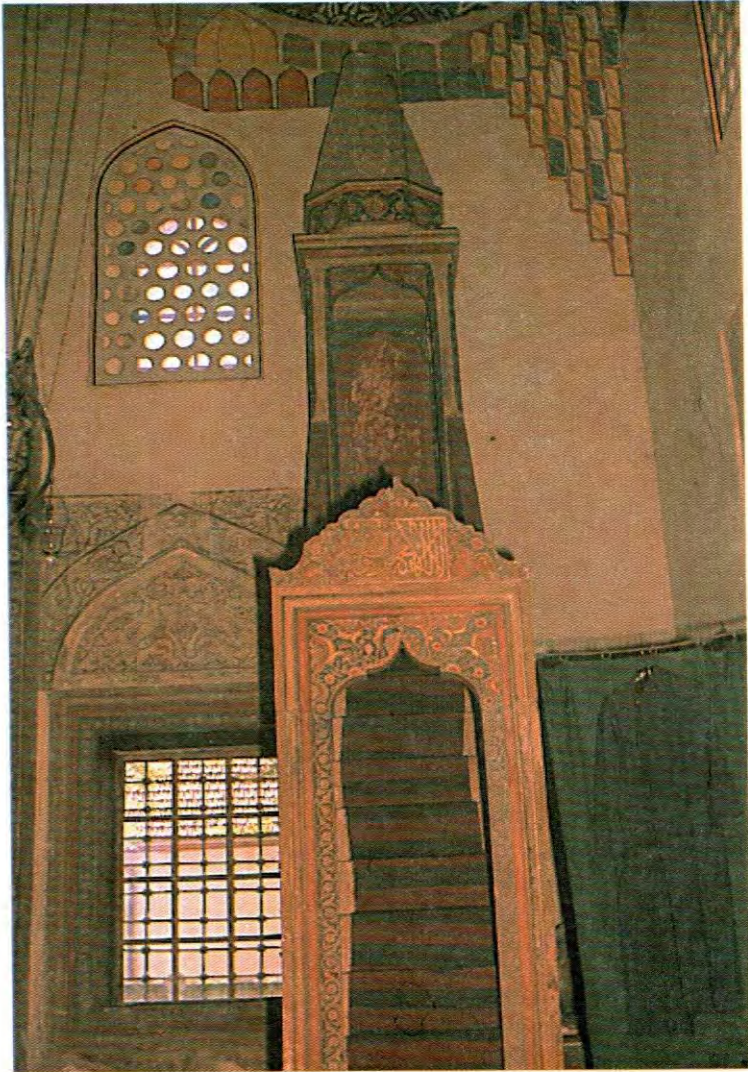
Motivi koje su majstori-umjetnici (arhitekta, slikari, klesari) koristili za dekoraciju unutrašnjosti govore, naime, o njihovom poznavanju, kako turskih, tako i perzijskih, pa i udaljenijih smjerova u slikarstvu. I taj detalj svrstavao je Alaždu među jedinstvena ostvarenja orijentalne baštine na našem tlu.

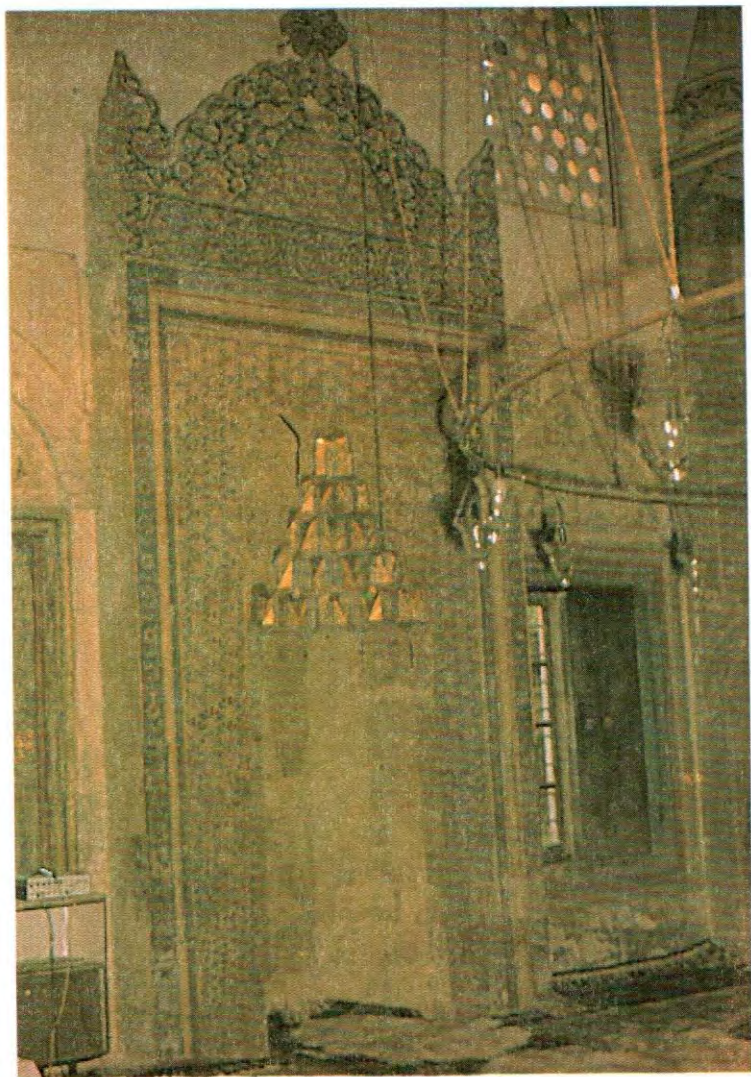
34) *Isto, str. 33.*

Minber. Izgled sa bočne strane

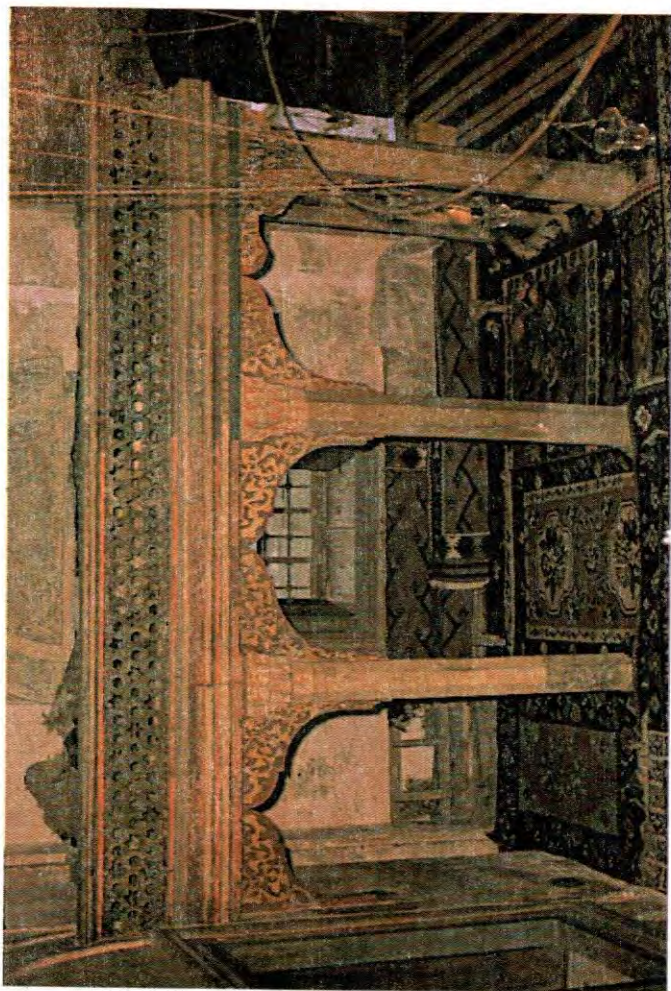

Minber. Izgled sa čeone strane

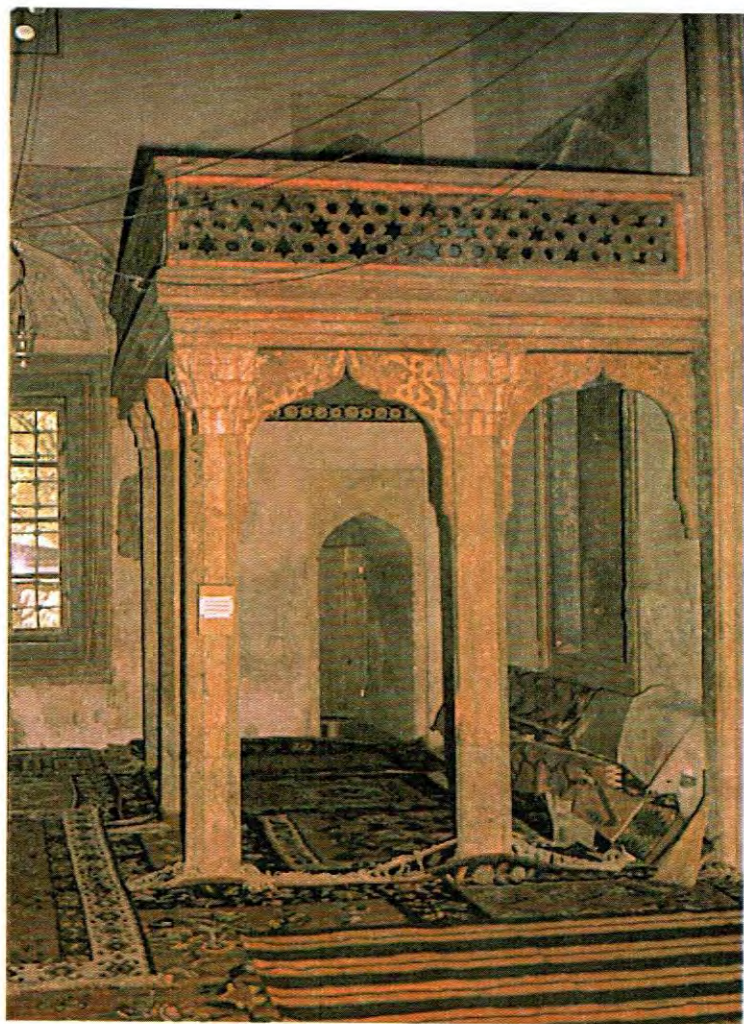

Mihrab

Makfil je bio izraz savršenog sklada

Makfil izgled sa bočne strane

ZIDNO SLIKARSTVO - RAD PERZIJSKE UMJETNIČKE ŠKOLE

Još su putnici u 16. stoljeću bili zadivljeni jedinstvenim sadržajem unutrašnjosti džamije, koji u drugim sličnim objektima Bosne i Hercegovine nije postojao, a koji je Aladžu isticao više od njene arhitekture. Po njemu je džamija dobila, u svijetu, prepoznatljiv naziv - Aladža (šarena). Radi se o zidnom slikarstvu koje je, kako se pretpostavlja, prekrivalo skoro svu unutrašnjost i dio spoljne strane zida objekta koja se nalazila pod trijemom. Vrijeme i nepažnja su većinu tog umjetničkog stvaralaštva prebrisali. Nakon Drugog svjetskog rata preduzimani su neki koraci da se to majstorstvo istočnjačkih slikara rekonstruiše. Poput drevnih Huna, velikosrbi su 1992. godine sve to uništili u jednom trenu, nastojeći zatrijeti sve što u Foči i Bosni podsjeća na Bošnjake i muslimansku kulturu.

Zidovi Aladže slikani su najvjerojatnije

odmah po završetku objekta i za života osnivača zadužbine. Otuda i činjenica da su baš ovim sadržajem Aladžje bili najviše zadivljeni prvi posjetioци. Mletački putopisac Kontarini konstatuje, tridesetak godina nakon završetka džamije, da se njeno slikarstvo doimlje harmoniom boja i skladom. Slikarstvo Aladža džamije toliko je oduševilo, stotinjak godina nakon njegovog nastanka, Evliju Čelebiju, koji je nesumnjivo odlično poznao graditeljsku i slikarsku umjetnost u Carstvu, da ga poredi sa savršenstvom. Naziva ga “dostojnim kista Behzadova, Manijeva i Šeh - Kuluova”.³⁵⁾

To su, pomenimo, naistaknutiji slikari i iluminatori, prve polovine 16. vijeka u Otomanskom carstvu. Kamaledin Behzad (umro 1537. godine), razvio je vlastiti slikarski stil, po kojem se proćuo diljem Male Azije. Šah - Kulu je bio nakaš baš, (starješina slikara) na dvoru Sulejmana Velićanstvenog. Za Manija se pak govorilo: “Kad slika sunce,

---

35) E. Čelebija, n.d., str. 401.

vrućina je, a kad prikaže cvijetnjak, osjeća se miris ruža". Sva trojica su bili majstori ornamentalnog slikarstva, čiji se dah tako snažno osjećao na zidovima Aladža džamije.

Na desetinama kvadratnih metara naslikanih zidnih površina, stručnjaci su uočili prisustvo dva stila. Jedan, koji su Turci preuzeli od rumskih Seldžuka, i drugi, takozvani "kineski način", karakterističan po glavnom motivu, obično krupnijem cvijetu nara, koji je u Osmansko carstvo stigao iz Turkmenije, preko Perzije. Otuda mu i naziv - perzijski stil.

Slikarskom dekoracijom, odmah po završetku gradnje, ukrašena je unutrašnja, pa potom spoljna strana zidova kod ulaznih vrata. Najstarije boje u unutrašnjosti objekta bile su očuvane u piramidalnom krovu minbera. Radi se o pastelnim tonovima, najčešće upotrebljavanih boja: crvene, plave i zelene. Rascvjetali žbunovi i kitnjaste rozete naslikane su na zidnim površinama između

prozora. U 440 godina trajanja Aladže bilo se očuvalo ukupno sedam rozeta, prečnika od 0,36 do 0,38 metara. Crtane su hataji i rumskim stilom. Slikanom dekoracijom bila je ispunjena cijela unutrašnja površina kupole, zatim površine trompi. Ilustracije su, međutim, na ovom dijelu bile prebrisane zubom vijekova. Do kraja prošlog vijeka sačuvani su bili samo blijedi tragovi, koji su kasnije, uz dva crteža E. Ardnta iz 1890. godine, služili kao putokaz u kasnijim poslovima restauracije slikarske ornamentike u Aladži.

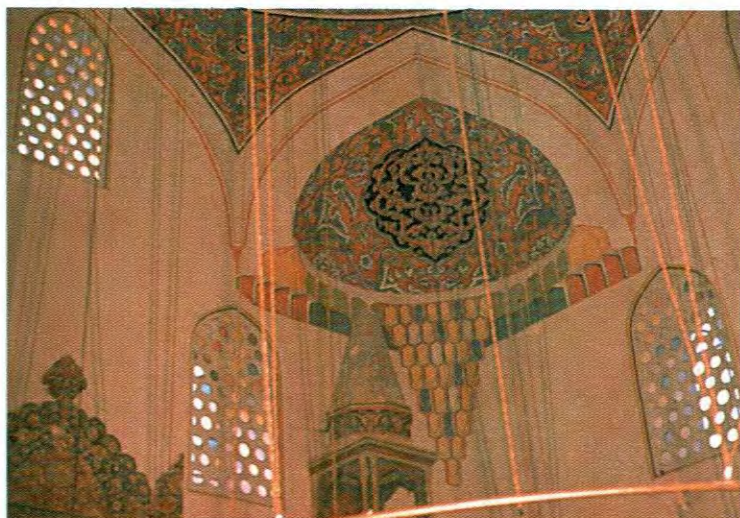
Cjelokupno slikarstvo je, inače, izvedeno na mehkom, poroznom malteru "sa dosta kreča, u seko tehnici, sa veoma razrjeđenim i tempera bojama".³⁶⁾

U slikarskom dijelu posla koji je nesumnjivo trajao više mjeseci, vodilo se računa, ne samo o estetskom dojmu nego i o praktičnim potrebama. Tako su na spoljašnjim zidovima džamije, desno i lijevo od prozora

---

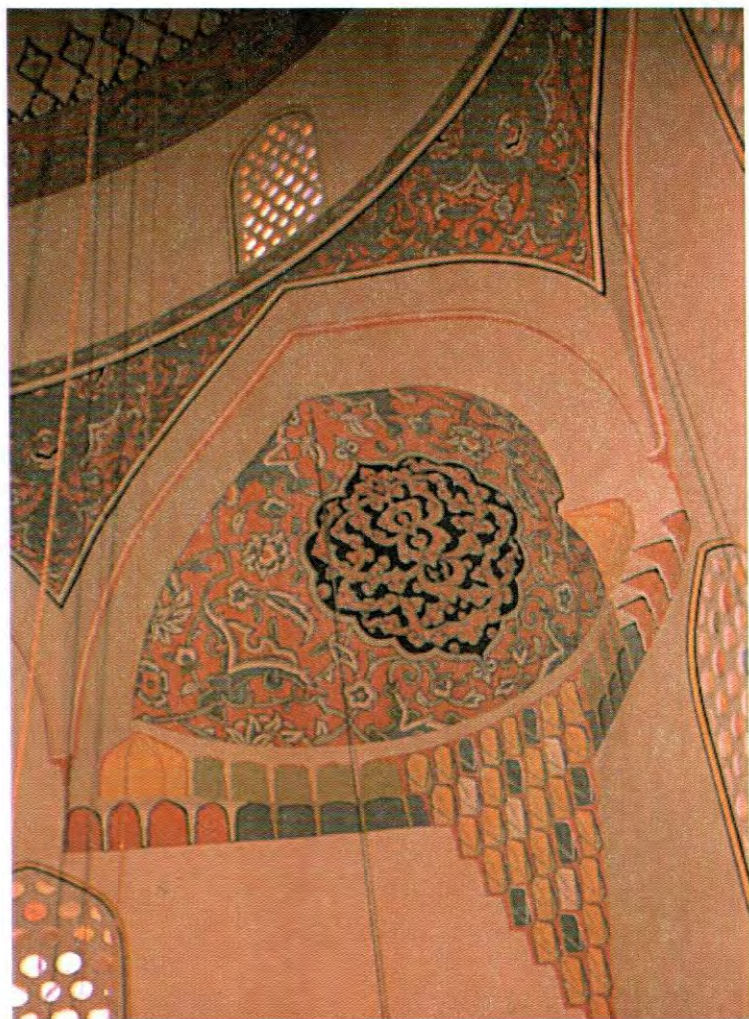
36) A. Andrejević, *n.d.*, str. 51.

pod trijemom, uslikani detalji koji predstavljaju mihrabe. Pred njima su muslimani klanjali kad nije bilo mjesta u džamiji. Centralni dio desne ornamentalne površine pod trijemom, činio je krupan cvijet nara, od kojeg su se odvajale vriježe sa cvjetovima divlje ruže i karanfila. Iznad njih je motiv stilizovanog oblaka. Slična slikarska dekoracija prisutna je i na lijevoj strani zida kod ulaznih vrata. No, čitavo to likovno djelo istočnjačkih umjetnika koje su oni utisnuli u zidove džamije, da svjedoče pokoljenjima o ukusu, vrijednostima, kulturnim dometima i duhu jednog vremena, samo je fragmentarno bilo sačuvano do konačnog ubistva Aladže. Ljudska nepažnja i vandali to jedinstveno slikarsko ostvarenje nerijetko su uništavali i skrnavili, nanoseći na njega debelu sjenu. Konačno su srpski fašisti, miniranjem objekta ljeta 1992. godine čitavo monumentalno slikarsko djelo, prekrili neprozirnom tamom.

Dekoracija unutrašnjih strana zidova Aladže

Zidna dekoracija